

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÜ'L-ATÂHİYE DİVANINDA DÜNYA GERÇEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESUT ÇINAR

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. ADNAN ARSLAN

BİLECİK, 2025

10692513

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÜ'L-ATÂHIYE DİVANINDA DÜNYA GERÇEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESUT ÇINAR

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. ADNAN ARSLAN

BİLECİK, 2025

10692513

BEYAN

Ebü'l-Atâhiye Divanında Dünya Gerçeği adlı yüksek lisans tezinin yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	*
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		

Mesut ÇINAR

...../...../2025

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, klasik Arap şiirinin önde gelen isimlerinden biri olan ve özellikle zühd temalı şiirleriyle tanınan İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysan, bilinen adıyla Ebü'l-Atâhiye'nin dünya konulu şiirleri ele alınmaktadır. Ebü'l-Atâhiye üzerine yapılan çalışmaların çoğunda şair ya genel bir perspektifle değerlendirilmiş ya da sadece zühd temalı şiirlerine odaklanılmıştır. Oysa divanı incelendiğinde en çok dikkat çeken kelimelerden birinin “dünya” olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda şairin tüm şiirleri genel bir biçimde ele alınmak yerine, dünya içerikli şiirleri incelenmiştir.

Ebü'l-Atâhiye'nin yaşamını ve şiirlerini daha iyi kavrayabilmek adına, araştırmamızın giriş bölümünde şairin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve edebi ortamı incelenmiştir. Birinci bölümde şairin hayatı genel hatlarıyla tanıtılmış; ikinci ve son bölümde ise Ebü'l-Atâhiye'nin dünya algısını konu alan şiirleri, “dünya hayatına dair tasvirler”, “dünya hayatına dair nasihatler”, “dünyaya sitem” ve “dünya gerçeği olarak insan” başlıkları altında detaylandırılmıştır. Bu bağlamda, şairin dünyayı algılama biçimi, şiirlerine yansıyan mesajları, dünyaya duyduğu öfke ve dünya sakinine dair dile getirdiği olumlu ve olumsuz nitelikler anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmam boyunca bana desteklerini esirgemeyen, yüksek lisans eğitimimi başarıyla tamamlamam için her türlü teşvikte bulunan danışman hocam Doç. Dr. Adnan Arslan'a, ayrıca maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan aileme ve değerli eşime teşekkür ederim.

MESUT ÇINAR

2025

ÖZET

EBÜ'L-ATÂHIYE DİVANINDA DÜNYA GERÇEĞİ

Ebü'l-Atâhiye'nin de içinde yaşadığı Abbâsî dönemi, 132/758 yılından Cengiz Han'ın torunu Hülâgü Han (ö. 663/1265) karşısında alınan yenilgiyle sona erdiği 656/1258 yılına kadar, Emevîler'den sonra İslam tarihinde önemli bir yere sahip bir dönemdir. Emevî devleti içinde Muhammed b. Ali'nin (ö. 125/743) sessiz başkaldırısıyla başlayan ve Ebü'l-Abbâs'ın (ö. 136/754) halife ilan edilmesiyle ivme kazanan bu yeni dönem, kendisinden önceki devreye kıyasla birçok açıdan farklıdır. Siyasi olarak toprakların genişlemesi, sosyal olarak halkın yönetime yaklaşması, kültürel çeşitliliğin artması ve edebiyatta kayda değer gelişmeler yaşanması gibi yönleriyle dikkati çeker. Bu gelişmelerin ardında siyasi, sosyal ve kültürel etkenler bulunurken, edebi alandaki ilerlemenin önde gelen sebeplerinden biri ilim ve edebiyat insanlarına verilen kıymettir. Söz konusu kişiler, devlet ve halk tarafından değer görmüş ve takdir edilmiştir; bu da edebi anlamda zengin bir miras bırakılmasını sağlamıştır. Bu mirasın temel yapı taşlarından biri, klasik Arap edebiyatının önemli şairlerinden Ebü'l-Atâhiye'dir. Emevî devletinin son dönemlerinde dünyaya gelen şair, Abbâsî döneminin önde gelen edebiyatçılarından olmuştur. Gençlik ve olgunluk dönemleri arasında belirgin bir fark olan Ebü'l-Atâhiye, olgunluk yıllarında gençliğindeki kötü çevre ve arkadaş ilişkilerinden uzaklaşarak kendini zühde adamıştır. Şair, biriktirdiği tecrübeleri ve edindiği hayat derslerini başkalarına da yol göstermek amacıyla şiirlerinde ifade etmiştir. Şiirlerinde kendine has üslubu ve basit ama derin anlamlar içeren diliyle her dönemde beğeni kazanmış ve unutulmaz olmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-Atâhiye, Arap şiiri, Dünya.

ABSTRACT
THE TRUTH OF THE WORLD IN EBÜ'L-ATAHIYE'S DIVAN

Abbasid history is the period that ruled after the Umayyad state from 132/758 to 656/1258- until the defeat by Hulagu Khan, the grandson of Cengiz Khan - and has an important place in Muslim history. It is a new period that started with the silent rebellion of Muhammad b. Ali within the Umayyad state and started with the declaration of Abu'l-Abbas as caliph. This new period is different from the previous period in every way. Politically, the lands expanded, socially the people were embraced, cultural diversity increased, and significant progress was made in literature. There are many reasons for the developments in political, social and cultural terms. One of the leading reasons for the progress that took place in literary terms is the value given to men of science and literature. They were held in high esteem, and the dynasty and the people gave them the value they deserved. Of course, these values given bore fruit. One of these fruits is Abu'l-Atahiye, an indispensable part of classical Arabic literature books. The poet was born during the time when the Umayyad state was dying and became one of the leading poets of the Abbasid state. There is a clear contrast between his youth and his adult years. In his adult years, he turned his back on the bad environment of his youth and the bad friends of these environments and devoted himself to asceticism. He could not contain this devotion and gave advice as if shouting so that others would not fall into the same bad experiences he had and the muddy pits he had fallen into. This advice has survived to the present day through his poems. His unique style, which transcends the rules of poetry, and his deep-meaning poems written in a simple language have been loved and read in every period. This has ensured and will ensure that he will never be forgotten in any period.

Keywords: Abu al-Atâhiye, Arabic poetry, World.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmacının Amacı	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	1
1.4. Literatür Taraması	2
1.5. Ebü'l-Atâhiye'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış.....	3
1.5.1. Siyasi Hayat	3
1.5.2. Sosyal ve Kültürel Hayat	9
1.5.3. İlmî ve Edebi Hayat.....	12
1.6. Dini Hayatın Edebi Eserlere Etkisi	14
2. EBÜ'L-ATAHİYE'NİN HAYATI	16
2.1. İsmi, Künyesi, Soyu.....	16
2.2. Kişiliği, Mesleği ve İnancı	17
2.3. Şiir yönü	20
2.4. Vefatı	20
2.5. Hârûnürreşîd'in Hayatında Ebü'l-Atâhiye	21
3. EBÜ'L-ATAHİYE'NİN ŞİİRLERİNDE DÜNYA TASAVVURU	25
3.1. Dünya Hayatına Dair Tasvirler	26
3.2. Dünya Hayatına Dair Nasihatler	33
3.3. Dünyaya Sitem	43
3.4. Dünya Hayatı Gerçeği Olarak İnsanlar	46
3.4.1. Şairin İnsanlara Dair Karamsarlığı	48
3.4.2. İnsanlar Hakkında Olumlu Şiirler	52
3.4.3. Şairin Karamsar Sözleriyle Muhtemel Amacı	53
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	59

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sessizler:

ء : ʾ	س : s	ل : l
ب : b	ش : ş	م : m
ت : t	ص : ş	ن : n
ث : ṯ	ض : ḍ	ه : h
ج : c	ط : ṭ	و : v
ح : ḥ	ظ : ḏ	ي : y
خ : ḫ	ع : ʿ	
د : d	غ : ğ	
ذ : ḏ	ف : f	
ر : r	ق : q	
ز : z	ك : k	
Sesliler:		
أ , إ , آ : â	ئ : î	و : û

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

b. : İbn, Bin, Oğlu

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

der. : Derleyen

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

hz. : Hazreti

İSAM : İslami Araştırmalar Merkezi

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

sy. : Sayı

thk. : Tahkik

vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

1.1. Araştırmacının Amacı

Arap edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olan Ebü'l-Atâhiye, hayatı ve şiirleriyle farklı temalarda derinlemesine incelenmeyi hak eden bir şairdir. Yaşadığı dönemden günümüze kadar etkisini sürdüren Ebü'l-Atâhiye, özellikle zühd teması etrafında gelişen şiirleriyle dikkat çekmiştir. Bu çalışmanın amacı, şairin eserleri aracılığıyla dünyaya dair bakış açısını ve tasvirlerini daha iyi anlamaktır. “Aldanma diyarı” olarak tanımladığı dünyanın yanıltıcı yönlerine dikkat çekmekle kalmayıp, aynı zamanda “sıkıntı dünyası” olarak nitelendirdiği diyarın dert ve cefalarından kurtulma yollarını ele almayı hedeflemektedir.

Çalışmada, şairin nefsi zevklerden uzak durmanın faydalarına ilişkin beyitlerini inceleyerek okuyuculara öğütler sunmayı amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Ebü'l-Atâhiye'nin şiirlerinde yer alan evrensel temaları, insanın olumsuz yönlerini, dünyaya olan aşırı hırsın analizini ve insan ilişkilerinin doğasını ortaya koymak istenmiştir. Ayrıca, şiirlerinin içerik çeşitliliğini gözler önüne sererek, şairin üslubunu, kullandığı özgün, sade ve anlaşılır dili incelenmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Ebü'l-Atâhiye'nin şiirlerinde en çok vurgulanan tema dünya iken, yaptığımız araştırmalar sonucunda bu konuda müstakil bir çalışmanın olmadığı ve şairin divanının dünya hayatı gerçeği özelinde incelenmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmamız, Arap şiirinin önde gelen isimlerinden biri olan Ebü'l-Atâhiye'nin dünya tasavvurunu derinlemesine inceliyor olması bakımından özgündür ve önemi de burada kendini göstermektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada edebiyat araştırmalarında sıklıkla kullanılan doküman analizi yöntemi esas alınmıştır. Bu bağlamda şairin Arap dünyasında en sık başvurulan divanı tercih edilmiştir. Şairin divanı Dünya hayatı gerçeği temalı şiirlerinin tamamı seçilmiş ve söz konusu tema çerçevesinde başlıklar halinde incelenmiştir. Bir araştırma yöntemi olarak divanda tümevarım yöntemi kullanılmış, dünya gerçeğine odaklanan bütün beyitler üzerinden şairin Dünya hayatı gerçeğine nasıl bir yaklaşım sergilediği analiz edilmiştir.

1.4. Literatür Taraması

Ebü'l-Atâhiye ile ilgili yapılan çalışmaların en kapsamlısı “*Ebü'l- Atâhiye ve şiiri*” başlıklı, 2007, Selçuklu Üniversitesi, Prof. Dr. Tacettin UZUN danışmanlığında Metin PARILDI'nın yazmış olduğu doktora tezidir. Bu tezde “Ebü'l- Atâhiye'nin yaşadığı dönemde Irak” başlığıyla siyasi, sosyal ve entelektüel ortam anlatıldıktan sonra Ebü'l- Atâhiye'nin hayatı, kişisel özellikleri, zühd hayatı geniş bir şekilde incelenmiş ve şiirlerinin biçim ve muhteva bakımından genel özellikleri araştırılmıştır.

Ebü'l-Atâhiye'yi konu edinen en eski çalışma ise Prof. Dr. Erol AYYILDIZ tarafından yazılan, TDV İslam Ansiklopedisinin 1994 yılında İstanbul'da basılan 10. Cildinde, 294 – 295 numaralı sayfalarda yer alan “*Ebü'l-Atâhiye*” maddesidir. Bu çalışmada şair ve şiiri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bundan bir sene sonra 1995, Uludağ Üniversitesi, “*Ebu'l-Atâhiye hayatı ve Zühd ile ilgili şiirlerinin tesbiti*” başlıklı yüksek lisans tezi, aynı yazarın danışmanlığında, Emine ESEN tarafından araştırılmıştır.

“*Abbasi döneminde zühd şairleri*” başlıklı, 1996, Harran Üniversitesi, Prof. Dr. Musa K. YILMAZ danışmanlığında Atilla YARGICI tarafından yazılmış olan yüksek lisans tezinde ise Ebü'l- Atâhiye, muasır şairlerle birlikte araştırmaya konu olmuştur.

Son olarak Mustafa Kemal Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Azat TOKTONALİEV tarafından yazılan, 2019 yılında, İlahiyat Araştırmaları Dergisinde yayımlanan “*Abbasi Devrinde Zühd Kavramı: Ebü'l-Atâhiye örneği*” maddesinde yazar, Abbasi devrini, Ebü'l- Atâhiye'nin hayatını, zühd kavramını ve Ebü'l-Atâhiye'nin zühd temalı şiirlerini kısa ve anlaşılır bir şekilde incelemiştir.

Bu çalışmalara bakıldığında içlerinde herhangi birisinin sadece dünya hayatı gerçeği özelinde şairin divanını inceleme konusu yapmadığı görülmektedir. Literatür taramasının ölçeğini Arap akademisini de içine alacak şekilde genişlettiğimizde aynı şekilde şairin divanının dünya hayatı gerçeği bağlamında Arap dünyasında da müstakil bir çalışmada ele alınmadığı müşahede edilmiştir.

1.5. Ebü'l-Atâhiye'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

1.5.1. Siyasi Hayat

Abbasi devleti, Muhammed b. Ali öncülüğünde (ö. 125/743) “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem (s.a.v) ailesinden razı olunan”¹ sloganıyla başlayıp hem Abbas oğulları hem de Ali oğulları başta olmak üzere hemen hemen Emevî hanedanlığına karşı olan her kesimi bağrına basarak çıkılan yolda uzun süre devam eden bir ihtilal neticesinde kurulmuştur. Bu ihtilâl, Emevî hanedanlığı kulağına bu konuda herhangi bir bilgi çınlatmayacak kadar, son derece gizli bir şekilde, Küfe ve Horasan merkezli, dailerin² çalışmalarıyla devam edip ilk Abbasi halifesinin ilan edilmesine yakın bir süre kalıncaya kadar devam etmiştir³. 125/743 yılında Muhammed b. Ali vefat edince yerine oğlu İbrahim (ö. 132/750) geçti. Bu gizli süreç Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in (ö. 132/750) İmam İbrahim'e ait bir mektubu yakalamasına kadar böyle devam etmiş, bu olaydan sonra İbrahim yakalanıp Harran'da hapsedilmiş ve tutuklu kaldığı yerden kurtulamayacağını anladığı zaman kardeşi Ebü'l-Abbas'ın (ö. 136/754) yerine geçmesini, ihtilâl hareketini ciddiyet ve kararlılıkla sürdürmesini ve ailesi ile beraber Küfe'ye gitmelerini vasiyet etti⁴. Ebü'l-Abbas, kardeşi Ebû Cafer (ö. 158/775), amcası Abdullah b. Ali (ö. 147/764) başta olmak üzere ailesi ile beraber Humeyme'den Kufe'ye intikal etti⁵. O sırada Küfe'de “Muhammed (s.a.v) ailesinin veziri” konumunda bulunan Ebû Seleme el-Hallâl (ö. 132/750), hilafetin Alioğullarına geçmesini istediği için Ebü'l-Abbas ve ailesini kırk gece saklayıp bu sırada Alioğullarından Cafer es-Sadık (ö. 148/765), Abdullah el-Mahad b. Hasan (ö. 145/762) ve Ömer el-Eşref b. Zeynel Abidin'e mektuplar göndererek birinin biat alıp halifeliği üstlenmesini istedi. Fakat bu isteği üç şahıs tarafından da reddedildi⁶. Cafer es-Sâdık onun bu isteğine karşılık gönderdiği mektubu yakarak Emevî döneminin meşhur şairlerinden Kumeyt el-Esedî'nin⁷ şu şiiriyle cevap vererek hakkı olmayan işlere karışmamasını tavsiye etmiştir:

أيا موقدا نارا لغيرك ضوؤها

¹ Mehmet Atalan, “Abbasi daveti sürecinde Er-Rıza min âli Muhammed söylemi”, *İslami Araştırmalar*, 2005, c.18, sayı (sy) 2, s.186.

² İmam tarafından atanan bilgili, fesahat ve belagat sahibi gizli ajan ve propagandacılar.

³ Muhammed El-Hudari Bey, *Ed-Devletu'l-Abbasiyye*, neşreden (nşr), Necva Abbas, müessesetü'l-Muhtar, Kahire, 2003, s.28

⁴ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin El-Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, tahkik (thk) Kasım Vehbi, Mektebetu'l-Esed, Dimeşk, 1989, c.3, s. 6

⁵ Mesûdî, a.g.e., s.7

⁶ Muhammed el-Hudari bey, a.g.e., s.28

⁷ Detaylı bilgi için bkz., Rahmi ER, “Kumeyt El-ESEDİ”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002, c.26 s.551-552

وَيَا حَاطِبًا فِي غَيْرِ حَبْلِكَ تَحْطِبُ

Ey ışığı başkasına olana ateş yakan

*Ey başkasının ipiyle odun taşıyan.*⁸

Bu süreçte Ebü'l-Abbas ve ailesinin saklandıkları yeri öğrenen Horasanlılar yanlarına gidip Ebü'l-Abbas'ı halife ilan ettiler. Böylece 132/750 yılında Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib, Abbasi devletinin ilk halifesi oldu⁹. Ebü'l-Abbas, halife ilan edildikten sonraki cuma günü Kûfe camiinde insanlara namaz kıldırdıktan sonra minbere çıkarak, oturarak hutbe okuyan Emevî halifelerin aksine ayakta hutbe irat etti. Bu davranışı insanların hoşuna gitmiş, "Sünneti yaşattın ey Resulullah'ın amca oğlu" nidaları yükselmişti. Ebü'l-Abbas hutbesinde Allah'a hamd, Resulüne salat ve selamdan sonra Muhammed (s.a.v) ailesini övmüş, Emevileri hilafeti gasp etmekle itham edip Ehl-i Beyt'e yakışmayan işler yaptıklarını dile getirmiş, Kûfe ahalisini ve devletin kurulmasında önemli rolleri olan Horasanlıları methedip sözünü "ben bolca veren ve çokça intikam alan Seffâhım" cümlesiyle bitirmiştir. Bu son cümlesi Seffah olarak anılmasına neden olmuştur¹⁰.

Ebü'l-Abbas yeni devletin ilk halifesi olduğu halde Emevî devletinin son halifesi Mervan b. Muhammed büyük bir ordu ile beraber Harran'daydı. Son Emevî halifesi de yenilmedikçe Abbasi devleti gerçek anlamda kurulmuş olmayacaktı. Seffâh, bu görev için amcası Abdullah b. Ali'yi görevlendirmiş, bu iki ordu Dicle nehrinin bir kolu olan büyük Zap suyu kıyısında karşı karşıya gelmiş, büyük çarpışma Abdullah'ın zaferiyle sonuçlanmış ve Mervan Cezire'ye kaçmıştır. Oradan Şam, Ürdün, Filistin ve Mısır'a kaçmış, nihayetinde burada yakalanarak öldürülüp kellesi Ebü'l-Abbas'a getirilmiştir¹¹. Böylece yeni devlet, resmi ve fiili bir şekilde kurulmuş oldu. Ebü'l-Abbas döneminde, Mervan'ın kellesini almakla yetinilmemiş, sözde "Muhammed (s.a.v.) ailesinden razı olunan" sloganıyla çıkılan yolda Hazreti (hz) Muhammed'in Mekke fethinde göstermiş olduğu örnek davranışın aksine Emevîlere karşı soykırımı varacak katliamlar yapılmıştır¹². Ebü'l-Abbas'ın dört yıl altı ay süren¹³ hilafeti boyunca genel olarak hanedana karşı gerçekleşen ayaklanmalar ve isyanlarla

⁸ Mesûdî, a.g.e., s.11

⁹ İbn Abdi'r-Rebih, *El-İkdu'l-Ferid*, thk, Ahmed Emin, Kahire, 1944, c.4, s. 482

¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam es-Siyasiyye ve'd-Diniyye ve's-Sikafiyye ve'l-İctimaiyye*, nşr. daru'l-Ceyl, Beyrut, 1996, c.2, s.24

¹¹ Muhammed El-Hudari Bey, a.g.e, s. 30

¹² Ali Aksu, Emevilerin Abbasiler tarafından soykırımı uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın bu soykırımıdaki rolü, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2000, sy.4, s.266

¹³ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, s.28

uğraşmış, dışarıya açılma noktasında Talas Savaşı¹⁴ haricinde pek bir faaliyet gerçekleştirilememiştir. Hicri (h) 136 yılında yakalandığı çiçek hastalığı sonucunda¹⁵ hilafet merkezini taşıdığı Enbâr şehrinde vefat etmiş ve ölmeden önce büyük bir hata yaparak yerine Mansûr'u, ondan sonrada İsa b. Musa'yı tayin ederek kendisinden sonra hanedan içi çekişmelere sebep olmuştur. Ondan sonra Abbasi devletinin gerçek kurucusu sayılan¹⁶ abisi Ebû Cafer el-Mansûr, devletin ikinci halifesi olarak h. 136-158 yılları arası yirmi iki sene boyunca tahtta kalmıştır.

Tam adı Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed b. Ali olan Mansûr, Ebü'l-Abbas'ın hilafetinde Cezire, Azerbaycan ve Ermenistan Valisi idi. Ebû Seleme el-Hallâl'in ortadan kaldırılması başta olmak üzere birçok ayaklanmayı bastırmıştır. Ebü'l- Abbas es-Seffâh vefat ettiği sırada Mansûr, hac emiri olarak, Emevî devletinin yıkılışında ve Abbasi devletinin kuruluşunda ihtilal boyunca temel rol oynayan Ebû Müslim (ö. 137/755) ile beraber Mekke'de idi. O sırada Enbâr şehrinde bulunan İsa b. Musa (ö. 167/783), halifenin ölüm haberini bildiren bir mektubu ona göndererek onun adına halktan biat almaya başlamıştı.¹⁷ Aynı zamanda Şam'da bulunan amcası Abdullah b. Ali'de halifelik iddiasında bulunarak halktan biat almaya başlamıştı. Bu sorun ile de başarılarıyla halkın gözünde yücelen Ebû Müslim ilgilenmiş ve Abdullah'ı alt etmişti. Mansûr, kardeşinin hilafeti zamanlarından beri Ebû Müslim'i yaptıklarıyla hilafet için tehlike arz eden biri olarak görüyordu. Mansûr, halk indinde kahramanlaşan, başarıları ölümünü hazırlayan Ebû Müslim'i de öldürüp¹⁸ Ebü'l-Abbas'ın ikici veliaht tayin ettiği İsa b. Musa'nın önüne geçirerek kendisinden sonra veliaht tayin ettiği oğlu Mehdî için sorunsuz bir taht bırakma niyetindeydi. Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra farklı bölgelerde gerek Ebû Müslim'in intikamını almak için gerek ayaklanmaya bahane arayan gruplar tarafından isyanlar çıkmış fakat bu isyanların çoğu müstakbel halife Mehdî tarafından bastırılmıştır.¹⁹ Yine bu dönemde hilafetin kendi hakları olduğunu, Abbasoğulları'nın bu hakkı kendilerinden aldığını düşünen Alioğullarından Muhammed b. Ali en-Nefsu'z-Zekiyye (ö. 145/762) ve kardeşi İbrahim (ö. 145/763) tarafından başkaldırılar olmuş, bu ayaklanmalarda bastırılmıştır.²⁰ Alioğulları ile Abbasoğulları arasındaki gerginlikler halife Mehdî döneminde

¹⁴ Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39, s. 501

¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebu'l- Abbas es-Seffah", *DİA*, İstanbul, 1994, c.10, s.283-284

¹⁶ Nebîle Hasan Muhammed, *Tarihu'd-Develtî'l-Abbasiyye*, nşr. Daru'l-Ma'rifeti'l-Cami'yye, İskenderiye, 1993, s.103

¹⁷ Muhammed el- Hudari bey, a.g.e., s.56

¹⁸ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s.29

¹⁹ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar neşriyat, İstanbul 2021, c. 4, s. 67-68

²⁰ a.g.e., s.71-72

kendilerine imtiyazlar tanınmasıyla, önceden ellerinden alınan arazilerin fazlasıyla verilmesiyle izlenen siyasetin müspet neticesinde dinmiştir.²¹

Halife Mansûr dönemindeki önemli faaliyetlerden biri de Bağdat'ın kurulmasıdır. İslam tarihinde genel olarak başa gelen her yeni halife, kendinden önceki halifenin taraftarlarından ve dışarıdan gelecek tehlike ve saldırılardan emin olmak, kendisine bağlı topluluklara yakın olmak gibi sebeplerden dolayı yeni bir yönetim merkezi belirleyerek veya yeni bir şehir kurarak devleti oradan yönetmiştir. İlk halife Ebü'l-Abbas, Enbâr şehrinde dedesi Hâşim b. AbdîMenaf' a (ö. 524 [?]) ithafen "Hâşimiye" adını verdiği sarayda halifelik yapmış, ondan sonra başa gelen Mansûr Kûfe ile Hire arasında bulunan bir mevkide kurduğu, "İkinci Haşimiye" veya "Haşimiyetu'l-Kufe" adını verdiği sarayda bir müddet devleti yönettikten sonra bu bölgenin Kufe'de bulunan Şia taraftarlarına yakın olması sebebiyle yeni bir yönetim merkezinin gerekliliğini anlayarak kendine has bir merkez arayışlarına başlamıştır.²² Yeni şehrin konumu hakkında bilgi sahibi kimselerle istişare ederek, keşif komisyonları oluşturarak²³ yapılan gözlemler sonucu Dicle nehrinin batısında, "Medinetu's-Selam" adını verdiği²⁴ imarı, büyüklüğü, suyunun çokluğu, havasının güzelliği bakımından Doğuda ve Batıda eşi ve benzeri olmayan²⁵ Bağdat şehrini kurmuştur.

Mansûr, kardeşi Ebü'l-Abbas'ın aksine haksız yere kan dökmeyen, sabırlı, tasarruflu, eğlenceler ve abes işlerden beri duran, ciddiyet ve vakar sahibi bir halife olarak tanınmıştır.²⁶ Tarihçi Hasan İbrahim Hasan, onun ciddi karakteri hakkında Taberî'den (ö. 310/923) rivayetle şu olayı anlatmıştır: Mansûr, bir gün sarayda bir gürültü işitmiş ve bunun sebebini sormuştur. Saray görevlisi gürültünün, bir hizmetlinin cariyelere tambur aletiyle bir şeyler çaldığından kaynaklandığını bildirince tambur ile o hizmetlinin kafasına vurulmasını emretmiş, alet hizmetlinin kafasında kırılıncaya dek kendisine vurularak saraydan kovulmuştur.

Halife Mansûr, h. 158 yılında vefat edince yerine oğlu Mehdî (ö. 169/785) geçerek Abbasi devletinin üçüncü halifesi olmuştur. Mehdî Billah, küçük yaştan itibaren babası tarafından ilmi ve siyasi bakımdan yetiştirilmiş, on beş yaşında iken büyük orduların başında görevler almıştır.²⁷ Mehdî halife olduktan sonra devlete karşı olan küskünlükleri giderme yoluna gitmiş, hapisanelerde cinayet ve toplumsal düzeni bozma suçundan yatanlar hariç

²¹ Nahide Bozkurt, "Mehdi Billah", *DİA*, Ankara 2003, c.28, s.377-379

²² Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, s.296-297

²³ İbn. Tiktaka, *El-Fahri*, nşr. Daru Sadr, Beyrut, 1834, s.161

²⁴ Abdulaziz ed-Duri, "Bağdat", *DİA*, İstanbul 1991, c.4, s.425-426

²⁵ Ya'kubi, *Kitabu'l-Buldan*, thk, Muhammed Emin Dannavi, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 11

²⁶ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, s. 33-34

²⁷ a.g.e, s.38

mahkûmların çoğunu serbest bırakmış, ilim meclislerine, şair ve edebiyatçılara büyük önem vermiş ve devlet hazinesinin çoğunu halka dağıtarak halk nezdinde çok sevilen bir halife olmuştur.²⁸ Bu dönemde zındıklarla mücadele edilmiş, bunun için ‘‘Divanü’z-Zenadika’’ adında yeni bir bakanlık kurulmuştur. Zındıklıkla mücadele edilenler arasında dönemin önemli şairleri de bulunuyordu. Tüm iyimserliğine rağmen onun döneminde çeşitli ayaklanmalar meydana gelmişse de bunlar çok geçmeden bastırılmıştır. Yine bu dönemde Bizans ile büyük mücadeleler olup Bizans bir dönem vergiye bağlanmıştır.²⁹ Araştırma konumuz olan Ebü’l-Atâhiye’nin saray yolculuğu da yine halife Mehdî döneminde başlamıştır. Mehdî 169/785 yılında vefat etmiş, ölmeden kısa bir süre önce gördüğü bir rüyadan ağlayarak uyanmış, yakınındakiler ağlama sebebini sorunca rüyayı şöyle anlatmıştır: Bin adam görünümünde sesi ve görünüşü korkunç tek bir adam gördüm ve bana şu şiiri okudu:

كَأَنِّي بِهَذَا الْقَصْرِ قَدْ بَدَأَ أَهْلُهُ وَأَوْحَشَ مِنْهُ رُبْعُهُ وَمَنَازِلُهُ
وَصَارَ عَمِيدُ الْقَوْمِ مِنْ بَعْدِ بَهْجَةٍ وَمُلْكٍ إِلَى قَبْرِ عَلَيْهِ جَنَادِلُهُ
فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا ذِكْرُهُ وَحَدِيثُهُ تُنَادِي عَلَيْهِ مُغُولَاتٌ حَلَائِلُهُ

Sanki ahalisi yok olmuş bir saraydayım

Konutu ve arazisi kendisine yabancı olan.

Kavmin başı saadet ve mülkten sonra,

Taşı başında bir kabre döndü.

Ondan geriye sadece olayları ve hatırası kaldı.

Bir de kabri başında uğuldayan hanımı.³⁰

Bu rüyayı gördükten on gün sonra vefat etmiş ve yerine Musa el-Hadi (ö. 170/786) hilafete geçerek Abbasi devletinin dördüncü halifesi olmuştur. Halife Hadi, babasının sürdürdüğü zındıklık mücadelesini sürdürmüş, Şii ve Harici isyanları ile uğraşmıştır. Bir yıl bir ay on iki gün hilafette kaldıktan sonra 170/786 yılında Annesi Hayzüran (ö. 173/789) ile giriştiği iktidar mücadelesi sonunda annesi tarafından öldürtülmüştür.³¹ Aynı yıl, öldüğü gece, Abbasi devletinin en meşhur halifelerinden olan kardeşi Hârûnürreşîd (ö. 193/809) beşinci halife olmuştur. Hârûnürreşîd döneminde nüfuz ve egemenliğin yanı sıra ilim ve edebiyat en yüksek

²⁸ Muhammed el- Hudari bey, a.g.e., s. 87

²⁹ Adem Apak, a.g.e., s. 96-98

³⁰ Mesûdî, a.g.e., s.52

³¹ Nahide Bozkurt, ‘‘Hadi İlelhak’’, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 16-17

derecesine ulaşmıştır.³² Âlim ve edebiyatçılara büyük değer verilmiş, Bağdat daha önce görülmemiş bir şöhret kazanarak meşhur bir ticaret merkezi ve ilim ve edebiyat adamlarının uğrak şehri haline gelmiştir.³³ Bu dönemde Abbasi devletine başta vezirlik olmak üzere önemli görevlerde on yedi yıl kadar büyük hizmetler yapmış olan Bermekî ailesi, nüfuz, zenginlik ve şöhretlerinin aşırı artması, Şiilerle iş birliği yaptıkları için devleti ele geçirebilme ihtimallerinin uyanması gibi sebeplerle devlet makamlarından dışlanmışlardır.³⁴ Yine bu dönemde Kuzey Afrika, Dımeşk, Horasan ve Fas bölgelerinde başta Şiiler ve Hariciler olmak üzere çeşitli gruplarca isyan ve ayaklanmalar olmuş, bunların bir kısmı bastırılmış bir kısmı ise daha sonraki dönemlere kadar devam eden bir problem haline gelmiştir.³⁵ 186/802 yılında hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke’de bulunduğu sırada fakih, kadı ve devlet büyüklerini çağırarak kendisinden sonra büyük oğlu Emin’i (ö. 198/813) ondan sonra da diğer oğlu Me’mûn’u (ö. 218/833) halife tayin ettiğini bildirmiş ve bu bildiriye Kâbe duvarına asmıştır.³⁶ Hârûnürreşîd Horasan’da çıkan bir isyana bizzat kendisi son vermek üzere çıktığı seferde rahatsızlanarak 193/809 yılında vefat etmiştir. Hârûnürreşîd’den sonra oğlu Muhammed Emin devletin altıncı halifesi olmuştur. Emin halife olduktan sonra vezirinin etkisiyle kendisinden sonra veliaht tayin edilen kardeşi Me’mûn’u (ö. 218/833) veliahtlıktan azledip oğlu Musa’yı veliaht tayin etme yollarına başvurdu. Fakat bu durum aleyhine olmuş, kardeşi Me’mûn ile aralarında üç yıl kadar süren şiddetli bir çatışmaya dönüşmüş, nihayetinde Emin öldürülmüştür.³⁷ Emin, beş yıl kadar süren halifeliği süresince nerdeyse bütün gücünü kardeşi ile girdiği mücadeleye harcadığından devlet içi veya dışarıya karşı bir pek faaliyet gerçekleştirememiştir.³⁸ Kardeşi ile girdiği iktidar savaşını kazanan Me’mûn, 198/813 yılında Abbasi devletinin yedinci halifesi olmuştur. Başkaldırmak için fırsat kollayanlar, iki kardeş arasındaki savaştan imkân bulmuş ve halife Me’mûn döneminde, başta Babek el-Hürremi (ö. 223/838) ve Nasr b. Şebes gibi şahsiyetlerin başkaldırısı olmak üzere çeşitli isyanlar çıkmıştır.³⁹ Me’mûn’un devlet geleneğini bozarak Alioğullarından Ali er-Rızâ’yı (ö. 203/818) kendisinden sonra veliaht tayin ederek onun için biat toplaması ve Abbasoğullarının resmi rengi olan siyah rengi terk edip yeşil rengi tercih etmesi⁴⁰ devlet içerisindeki karışıklıkları daha da artırmıştır. Bu olaylardan dolayı halife Me’mûn’un Arap ve Farslılara karşı güveni sarsılmış, Türklere askeri birlikler arasında yer

³² Muhammed el-Hudari bey, a.g.e., s. 102

³³ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s. 45

³⁴ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, gonca yayınevi, İstanbul 1991, s. 275-278

³⁵ a.g.e., s. 263-270

³⁶ Nebîle Hasan Muhammed, a.g.e., s. 168

³⁷ Hakkı dursun yıldız, ‘Emin’, *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 112-114

³⁸ Adem Apak, a.g.e., s. 144

³⁹ Hüseyin Algül, a.g.e., s. 288-304

⁴⁰ Mesûdî, a.g.e., s. 115

vermiştir.⁴¹ Onun döneminde gerçekleşen olaylar devletin bekasını önemli derecede tehlikeye sokacak türde olmasına rağmen Kabiliyetli bir halife olması bunu engellemiştir.⁴² Yine bu dönemde ‘‘Halku’l-Kur’an’’ meselesi doğmuş, ‘‘halifeler yoldan çıkanlara doğru yolu göstermekle mükelleftir’’ düşüncesi bu sorunu siyasi bir mesele haline getirmiş, bu uğurda birçok âlim baskı ve şiddet görmüş, bu sorun onuncu Abbasi halifesi Mütevekkil’e (ö. 247/861) kadar devam etmiştir.⁴³ Me’mûn, Bizans üzerine çıktığı bir savaşta iken rahatsızlanmış, 218/833 yılında, yirmi yıl beş ay ve üç gün halifelik yaptıktan sonra, vefat etmiştir.⁴⁴

1.5.2. Sosyal ve Kültürel Hayat

Emevîlerin izlediği katı tutumun aksine, Abbâsîler daha insancıl bir politika benimseyerek her açıdan kendi lehlerine bir zemin oluşturmuşlardır. Abbâsî döneminde kültür ve edebiyatın gelişip zenginleşmesindeki en önemli etken, Mevâlî halka karşı kucaklayıcı bir yaklaşım sergilemeleridir. ‘‘Mevâlî’’ terimi, ilk İslami fetihlerin ardından kendi istekleriyle İslam’ı kabul eden Arap olmayan Müslümanları tanımlamak için kullanılmıştır. Emevî halifelerinin Mevâlî’ye karşı sergilediği adaletsiz uygulamalar, dönem dönem isyanlara yol açmıştır. Bu uygulamalardan rahatsız olan Mevâlî, Abbâsî ihtilaline verdikleri destekle Emevîlerin yıkılışında önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, Emevîlerin izlediği bu hoşnutsuzluk yaratan politika, devletlerinin sonunu hazırlayan etkenlerden biri olmuştur.⁴⁵ Abbasiler döneminde Araplarla eşit haklar elde eden Mevâlî’ye, devletin önemli makamlarında çeşitli görevler verilmiştir. Böylece mevali, devlet yönetimi ve toplumsal hayatta boy göstermeye başlamıştır. Abbasi döneminde büyük bir atılım gösteren İslami ilimler, bu dönemde en parlak devrini yaşamış, İslam kültür ve medeniyetinin ilmi ve fikri mahsulleri çoğunlukla Arap olmayan Müslümanlar tarafından yazılmıştır.⁴⁶

Abbasilerin bu yeni ılımlı politikası ve İslam coğrafyasının genişlemesi, başka milletlerin ve medeniyetlerin kültürüyle münasebete geçilmesine ve toplumsal gelişmeye zemin hazırlamıştır. Bu birinci Abbasi dönemindeki toplumsal gelişmelerin birden fazla sebebi vardır. Emevî döneminden itibaren Fetihlerle beraber Arapların yeni topraklara yayılması, savaşlardan sonra mağlup toplumların Araplaşması ve başka Milletlerle evlenme gibi sebepler yeni bir döneme yol hazırlamıştır.⁴⁷ İskân politikası da bu sebeplerden biridir. Beşinci Emevî halifesi

⁴¹ Nahide Bozkurt, ‘‘Me’mun’’, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 101-104

⁴² Adem Apak, a.g.e., s.167

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, ‘‘Halku’l-Kur’an’’, *DİA*, İstanbul 1997, c.15, s.371-375

⁴⁴ Muhammed el-Hudari bey, a.g.e., s. 166

⁴⁵ İsmail Yiğit, ‘‘mevali’’, *DİA*, ankar, 2004, c. 29, s. 426

⁴⁶ W. Barthold- Fuad köprülü, *İslam medeniyeti tarihi*, Ankara, 1984, s. 143

⁴⁷ Enis el makdisi, ‘‘umerau ‘ş-şi ‘ri ‘l-arabi’’, Beyrut, 1994, s. 38

Abdülmelik b. Mervan'ın (ö. 86/705) kumandan ve vali oğlu Mesleme b. Abdülmelik'in (ö. 121/739 [?]) Hazarlardan aldığı el-bab şehrine yirmi dört bin kişi yerleştirdiği belirtilir.⁴⁸

Abbasi döneminde de Fetihlerle beraber Araplar, fethettikleri topraklara yerleşip diğer milletlerin kültürleriyle mayalanmaya başlamıştır. Şam'da Rumlar, Süryaniler ve Yahudiler; Irak'ta ise Fars'lar yaşamaktaydı. Araplar, bu Milletlerle güçlü bağlar kurup onların kültürlerinden ve sosyal hayatlarından etkilenmişlerdir. İslam'ı hızlı bir şekilde benimsemeleri ve Bağdat başkent olduktan sonra siyasi etkileri sebebiyle en çok kaynaşma Farslarla olmuştur.⁴⁹ Abbasi devletinde Fars sempatisi zuhur etmiş, Fars etkisi devlete oldukça üstün gelmiştir. Abbasi halifeleri Araplardan ziyade Farslılara itibar etmiş, sivil ve askeri makamlara onları getirmişlerdir.⁵⁰

Dilsel açıdan bakıldığında İktibas edilen kelimelerin çoğu ilmi ve felsefi sebeplerden dolayı Yunanca; toplumsal kaynaşmadan ötürü Farsça olduğu görülür. Farsça asıllı olup Arapçaya giren kelimelerin çoğu yeme, içme, giyim, eğlence, ev aletleri ve benzeri (vb.) günlük hayatta kullanılan kelimelerdir⁵¹. Abbasi devletinde Fars etkisi diğer milletlerin etkisini oldukça geride bırakmıştır. Özellikle Halife Mûsâ el-Hâdî, Hârûnürreşîd ve Me'mûn döneminde zirveye ulaşan Fars etkisiyle Farslıların elbiseleri resmi saray elbisesi haline gelmiştir.⁵²

Bu toplumsal kaynaşmanın bir başka sebebi de evliliklerdir. Emevîler dönemindeki taassup sebebiyle başka milletlerle evlilik ayıplanır, hoş görülmezdi. Fakat Abbasiler dönemine gelince Öncelikle İslam'ı benimsemelerinden dolayı Fars'lar, Türkler ve Berberi'ler ile daha sonra İslam medeniyeti tarihinde önemli bir rolü olan esir alma veya cariyeye edinme gibi sebeplerle diğer milletlerle bu vesileyle kaynaşmalar olmuştur.⁵³

Fethedilen toprakların Araplaşması ise Fars ve Endülüs gibi kısmi Araplaşma yaşayan milletler ve Mısır, Şam, Irak ve Güney Afrika gibi külli ve daimî bir Araplaşma yaşayan milletler olarak iki şekilde vuku bulmuştur. İlk fetihlerle beraber Arapların buralara göç etmesi ve bu topraklarda İslam'ın yayılmasıyla bu Araplaşma peyderpey meydana gelmiştir. Bu Araplaşma hareketi gün geçtikçe ilerlemiş ve Arapça da bu topraklarda istikrar kılmıştır.

⁴⁸ Saleh Muhammedoğlu Aliev, "derbend", *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 164

⁴⁹ Enis el makdisi, a.g.e., s. 41

⁵⁰ Bu sebepten dolayı Araplar ile Farslar arasında çekişmeler meydana gelmiş, bu durum Halife Mu'tasım'a kadar böyle devam etmiştir. Annesi Türk olan Halife Mu'tasım, kendinden önceki halifelerin aksine devlet makamlarına Türkleri getirmiş ve hilafet merkezine uzak bölgelerin sorumluluğunu Türklere vermiştir. Bunun sonucunda ise Araplar ile Farslar arasında devam eden çekişmelere Türkler de dahil olmuştur.

⁵¹ Enis el-Makdisi, a.g.e., s. 41

⁵² Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s. 348

⁵³ Enis el-Makdisi, a.g.e., s. 42

Araplar, İrânlılar, Türkler, berberiler, zenciler, Mısırlılar ve Arâmîler, Abbasi imparatorluğunun sınırları içerisinde yaşayan ve toplumu oluşturan ana milletlerdi. Abbasi devletinde Müslümanlarla beraber Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, Budistler, Hindular ve Sâbiîler yaşamaktaydı. Abbasi devleti tebaasında olan ve cizye karşılığında devlet koruması altında yaşayan ve zimmî⁵⁴ olarak adlandırılan bu gruplar, toplum düzenini bozmamak, huzursuzluk çıkarmamak, İslam dinine ve Müslümanlara saygısızlık yapmamak kaydıyla Müslümanlardan ayrı tutulmayıp serbest bir şekilde yaşamaktaydı. Halife Me'mûn, Bağdat'ta Yahudiler ve Hristiyanlar için mabetler inşa ettirip onların ve diğer dinî grupların dinlerini rahat bir şekilde yaşamalarını sağlamıştır. Abbasi döneminde Yahudiler farklı sahalarda boy gösterip doktorluk ve kâtiplik gibi işlerde görev almışlardır.⁵⁵

Abbasilerde toplum üst, orta ve alt tabaka olmak üzere üç kısma ayrılırdı. Üst tabaka halife, vezirler ve valiler başta olmak üzere devlet büyükleri ve emirlerden oluşurdu. Bu tabakaya mensup kimseler lüks ve bolluk içerisinde bir hayat sürerlerdi. Orta tabaka da ordu mensupları, zanaatkârlar, divan muvazzafları, şairler ve ticaret ehli kimseler yer alırdı. Alt tabakada ise çiftçiler, hizmetçiler, siyah ve beyaz ırktan köleler bulunurdu. Üst tabaka mensupları, zenginler ve soylular saraylarda, köşklere ve şatafatlı evlerde yaşarken alt sınıf fakirler ise tek katlı, kerpiç, tuğla ve kireçten yapılan baraka tarzı evlerde otururlardı. Bağdat'ta soylular, Zahir, Şemmasiye ve Me'mûniye denilen mahallelerde; fakirler ise Katıulkilâb ve Nehrüddecac denilen mahallelerde oturmaktaydı.⁵⁶ Evi olmayıp ev kiralamaya da gücü yetmeyen kimseler yıkık dökük evlerde veya camilerde geceleme zorunda kalırdı.⁵⁷

Halifeler, emirler ve üst düzey devlet erkânının sofraları israfa varacak yemeklerle donatılırdı. Bu aşırı tüketim Ebu Ca'fer el- Mansûr'un sağlık sorunlarına yol açmıştır. Hârûnürreşîd'in sofrası için her gün otuz çeşit yemek pişirilirdi. O, yemeği için günlük on binlerce dirhem harcar, Zübeyde bintî Ca'fer⁵⁸ (ö. 216/831) ile evlendiğinde yemek için elli beş bin dirhem harcadığı rivayet edilir.⁵⁹

İbn Tiktâka diye bilinen meşhur tarihçi Muhammed b. Ali b. Tabataba, Abbasi devletinin genel durumu hakkında şunları saymıştır: Bu devlet, din ve devlet işleri karışık bir siyasetle dünyayı yaklaşık altı asır yöneten büyük devletlerden biridir. İnsanların Salihleri bu

⁵⁴ Zimmî hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Fayda, "ZİMMÎ", *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 428-434

⁵⁵ Bkz. Nuh Arslantaş, *İslam toplumunda Yahudiler: Abbasi ve Fatimî dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayatı*, İstanbul, İz yayıncılık, 2008,

⁵⁶ Nahide Bozkurt, "Abbasiler (750-1258)", İstanbul, *İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM)*, 2022, s. 169

⁵⁷ a.g.e., s. 170

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz.: Gülgün Uyar, "Zübeyde bint Ca'fer", *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 517-519

⁵⁹ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s. 345-346

devlete gönülden itaat etmiş, kalanları ise isteyerek veya istemeyerek boyun eğmiştir. Güzellikleri ve cömertlikleri bol olan bir devletti. İlim meclisleri ve edebiyat pazarları kurulur, dini şeâirler sayılır, kutsallar korunurdu. Bu durum böyle devam etmiş, sonlara doğru zorbalık yayılıp işler çıkılmaz bir hal alınca devlet de yıkılmıştır.⁶⁰ (Tiktaka, s. 149-150)

Abbassiler devri, kültür ve edebiyat, ilim ve fen alanlarında önemli atılımlar gösterip gelişen bir dönem olduğu kadar toprakların genişleyip ganimetlerin artması, ticaretin gelişmesiyle lüks, bolluk ve refahın artıp zevk, eğlence ve israfın da zirve yaptığı bir devirdir. İlim ve kültürün gelişmesiyle doğru orantılı bir şekilde yükselen haz meşalesinin ateşi, zühd-sefahat ikilemini doğurmuştur. Şair Ebü'l-Atâhiye de sefâhetten zühde yönelmiş, gaflet uykusundan uyanmış, ölüm gerçeğine kulak vermiş ve bu hakikate şiirlerinde oldukça yer vermiştir. Bu dönemde ekonomik refahla birlikte gelen dünyevilik ve ahlaki çözülme tezahürlerine bir tepki olarak daha fazla rağbet gören zühd eğilimi, Arap şiirinde Ebü'l-Atâhiye ile ete kemiğe bürünmüştür. Bu açıdan şairin divanında pek çok farklı ifade biçimleriyle dünya hayatının gerçeği ortaya koyulmak istenmiştir.

1.5.3. İlmi ve Edebi Hayat

Çocukluk yılları halife Ebu Cafer el-Mansûr'un hilafetine, gençlik yılları halife Mehdî'nin hilafetine denk gelen Ebü'l-Atâhiye'nin yaşadığı dönem edebiyat açısından zengin bir dönemdir. Lakin bu durum sadece bu dönem aralığıyla sınırlı değil ilk halife Ebü'l-Abbas'tan itibaren sanat, şiir, tercüme başta olmak üzere her türlü edebi faaliyetlerin halifeler tarafından maddi olarak desteklendiği ve de edebiyatçıların hak ettikleri itibar kendilerine teslim edilip insanlar nezdindeki konumunu aldığı bir dönemdir.⁶¹ Ebü'l-Abbas, ilim ehli kimselerle sohbet etmeyi seven, edebiyat ve musikiye teşvik eden, edebiyatçıları ve musikişinasları mükâfatlandırın bir kişiliğe sahipti. Ebû Bekir el-Huzelî ile aralarında geçen bir diyalogda “ilmini artırmayı bırakıp ta cehaletini artırmayı tercih eden kimseye şaşılır” demesi üzerine el-Huzelî ona “bu cümlenin anlamı nedir ey müminlerin emiri” dedi. O da “onlar ki senin ve arkadaşların gibi kişileri bırakarak kadın ve cariyelerle vakit geçirip aptalca işlerle uğraşanlardır” dedi. Bunun üzerine el-Huzelî “işte bundan dolayı Allah, sizleri âlemlere üstün kıldı ve son peygamberi sizden seçti” dedi.⁶²

Cami ve mescitler Kur'an, Hadis ve fıkıh ilimlerinin tedarik edildiği önemli merkezlerdi. Abbasi döneminde iştil edililen ilimler artınca bu merkezlerin önemi de artmıştır. Basra

⁶⁰ İbn Tiktaka, el-Fahri, nşr. Daru Sadr, Beyrut, 1834, s. 149- 150

⁶¹ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s.24

⁶² a.g.e., s.24

mescidi bunun en güzel örneklerindendir. Bu mescidin bir köşesinde ilmi tartışmalar halkası bulunurken başka bir köşesinde şiir ve edebiyat halkası bulunurdu. Bu halkalara farklı din ve milletlerden insanların gelmesiyle bir ilmi kültür kaynaşması meydana gelmiştir. Gayrı Arap kimselerden, bu halkalara gelerek, İslam dinini kabul edip Müslüman olanlar Arap dili ve Edebiyatı'nı öğrenme gereği duymuş, bunun sonucunda Arap kültürü ile farklı kültürlerin kaynaşması pekişmiştir.⁶³ Bu pekişme ve Abbasi yönetiminin Mevâlî'ye ılımlı davranması sonucu Arap olmayanlar devlet yönetimi ve toplumsal hayatta olduğu gibi edebiyat alanında da etkin olmuşlardır.

Abbasî döneminde şiir, önceki dönemlere kıyasla gerilemenin aksine daha da gelişmiştir. Ancak şiir lafızlarında bazı farklılıklar da meydana gelmiştir. Kafiye ve vezin düzeni olmasa Ebü'l-Atâhiye, Müslim b. Velid (ö. 208/823), el- Ahnef (ö. 192/808) gibi bazı şairlerin yazdıklarına şiir değil nesir denirdi.⁶⁴ Bu dönemin şiir konuları olarak: uzun ömürlü olmayan siyasi içerikli şiirler, hiciv içeren şiirler, uzri gazel,⁶⁵ medih şiirleri, dönemin yaygın konularından olan fuhşiyat ve şarap içerikli şiirler ve Ebü'l-Atâhiye'nin öncülüğünü yaptığı zühd içerikli şiirler sıralanabilir.⁶⁶

Abbasi edebiyatından söz edip çeviri hareketlerine değinmemek, bu dönemin edebiyatını nakıs bırakmak olur. Çeviri ve tercüme faaliyetleri Abbasi edebiyat tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Emevi döneminde şahsi olarak yapılan çeviri faaliyetleri Abbasi döneminde resmi bir devlet vazifesi haline gelmiş olup bu faaliyetler Mansûr döneminden itibaren halifeler teşvikiyle sürmüştür.⁶⁷ Bu faaliyetler dâhilinde tıp, astronomi, kimya, felsefe alanında birçok eser Yunanca, Hintçe, Farsça dillerinden Arapçaya tercüme edilip halife Me'mun döneminin bir eseri olarak inşa edilen, ilim ve kültürün zirveye ulaşmasında büyük bir paya sahip olan, İslam kültür tarihinin ilk yükseköğretim kurumu olan Beytü'l-Hikme'ye konulmuştur.⁶⁸

Emevi döneminde Halid b. Yezid b. Muaviye (ö. 85/704 [?]), tıp ve kimya ilimlerini Arapçaya tercüme ederek tercüme hareketinin öncülerinden sayılır.⁶⁹ O, Mısır'da bulunan bir grup Yunanlıyı yanına davet ederek onlardan kendisine kimya ilmine dair Yunanca ve Kıbtîce

⁶³ a.g.e., s. 258

⁶⁴ Taha Hüseyin vd., *El-Mucmel fi tarihi 'l-Edebi 'l-Arabi*, matbaatu'l-emiriyye, Kahire, 1930, s. 89

⁶⁵ Aşk içerikli şiirler. Detaylı bilgi için bkz. Esat AYYILDIZ, “*Abbasî dönemine kadar 'uzrî gazel*” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi), 2016

⁶⁶ Taha Hüseyin vd., a.g.e., s. 90-91

⁶⁷ Abdullah BURGU, “*Abbasilerde tercüme faaliyetleri*” (yüksek lisans tezi, Selçuklu Üniversitesi), 2017, s.93

⁶⁸ Gazi ERDEM, “İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi: Beytü'l-Hikme”, *Dini araştırmalar dergisi*, Ocak-Haziran 2013, c. 16, sy. 42, s. 61-63

⁶⁹ Muhammed Abdulkadir HUREYSAT, “Halid b. Yezid b. Muaviye”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 292-293

gibi antik dillerden kitaplar getirmelerini istemiştir.⁷⁰ Halid, bu girişimiyle madenleri altına çevirmeyi planlamaktaydı. Bunu başaramamış olsa da Müslümanlar arasında kimya ilminin ve tercüme hareketinin doğup gelişmesine sebep olmuştur.⁷¹

Abbasilerde çeviri hareketi devlet eliyle halife Mansûr ile başlamıştır. Mansûr eli sıkı bir kişiliğe sahip olmasına rağmen tercüme ve çeviri konusunda oldukça cömert davranmış, elinden çıkan en yüksek meblağ da bu uğurda olmuştur.⁷² Onun döneminde hekim ve Beytü'l-Hikme mütercimi olan Huneyn b. İshak⁷³ (ö. 260/873), Hipokrat (m.ö. 460 [?]-375 [?]) ve Calinus (Galen) (ö. 200 [?])'un eserlerini, İbnu'l- Mukaffa (ö. 142/759)' da bazı Yunan klasiklerini tercüme etmiştir.⁷⁴ Hârûnürreşid de çeviri hareketine önem vermiş lakin Halife Me'mûn döneminde bu faaliyetler oldukça ilerlemiştir. Onun döneminde de yine başta Yunanca ve Farsça olmak üzere yabancı dillerden Arapçaya tercüme yapılmıştır. O, felsefe, mühendislik, musiki ve tıp alanlarında kıymetli eserleri getirmeleri için İstanbul'a elçiler göndermiş, Rum kralına mektuplar göndererek eski ilimlere dair saklı eserleri kendisine yollamasını talep etmiştir.⁷⁵

1.6. Dini Hayatın Edebi Eserlere Etkisi

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren insan, yaratılış gereği inanç donatılarıyla Dünya'ya gelmiştir. İlk insan ve peygamber olan Hz. Âdem ve Peygamber Efendimiz arasında gelen bütün peygamberler bir inanç sistemini insanlara anlatmak ve o şekilde inanmalarını sağlamak üzere nübüvvet ile görevlendirildiler. Bu görevlerinin temel kaynağı vahiy ve kendilerine indirilen kitap veya sahifelerdi. Bütün yazılı eserlerin ilk ilham kaynağı inandığı dinin yazılı veya yazısız dini kaynaklarıdır. Çünkü bütün toplumlar ahlaki değerlerini, hukuk kurallarını, sosyal kurallarını vb. yaşadığı din üzere kurgularlar.

Toplumların inanç sistemleri bireyin ahlaki değer yargısını, davranış biçimini, günlük aktivitelerini, sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir. Dini hayat yazarın yazım hayatını hem

⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s. 256

⁷¹ Nadir KARAKUŞ- Muhammed İhsan HACİİSMAİLOĞLU, "Kimya ilminin öncüsü olarak kabul edilen bir Emevi veliahtı: Halid b. Yezid", *Diyanet ilmî dergi*, 59(2023), 1157- 1178

⁷² Mahmut Mustafa, "*El-edebu'l-arabi ve tarihuhu fi'l-Asri'l-Abbasi*" (Mısır: Matbaatu Mustafa el-babî el-Halebî ve evladuhu, 1937), c. 2, s. 230

⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Hasan KATIPOĞLU- İlhan KUTLUER, "Huneyn b. İshak", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 377-380

⁷⁴ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s.256

⁷⁵ a.g.e, s.257

üslup hem de tematik olarak etkilemektedir. Yazarların dini inancına göre yazmış olduğu metnin içeriğinde dini kelimeler, ritüeller ve kutsal metinden yapılan alıntılar eserlerde geniş bir yelpazede yer bulmuştur. Klasik haline gelen eserleri incelediğimizde insanın varoluşsal bir arayışı içinde olduğunu, Allah ile ilişkisini ve ahiret inancını sorguladığını görmekteyiz. Misal olarak, Dante'nin (ö. 703/1321) meşhur eseri İlahi Komedi'yi, Yunus Emre'nin (ö. 720/1320 [?]) şiirlerini, Mevlâna'nın (ö. 672/1273) Mesnevi'sini, İbn-i Arabî'nin Futûhât-ı Mekkiyye'sini incelediğimizde dini inanç ve yaşayış biçiminin insan üzerindeki etkisini görebilmekteyiz.

İnsanlık tarihi ile din, insanlık için aynı değere ve aynı öneme sahiptir. İnsan hiçbir zaman inanç eğilimi olmadan hayatını sürdürmemiştir. Fitrat gereği yaşanan dönemde peygamber gelsin veya gelmesin insan her zaman inanç duygusunu diri tutmuştur. Dini hayat sadece eserler üzerinde etkili olmakla yetinmeyip insanoğlunun her hücresine kadar etkilemiştir.

Edebi eserlere üslup olarak baktığımızda, inanılan dinin kutsal metinlerinin üslubuna benzer bir dil ile yazıldığı anlaşılmaktadır. İslamiyet özelinde incelediğimizde; Kur'an-ı Kerim Arap dili ve edebiyatının en zirve döneminde Arapçanın en mükemmel kullanımıyla insanlara indi. Kur'an'ın üslubu dönemin şairlerini de mükemmel ulaşıma noktasında etkilemiştir. Cahiliye döneminde yazılan şiir türleri, Hz. Peygamber döneminden itibaren biçim ve içerik olarak değişmiş olup naat, münacat ve mevlit gibi yeni şiir türleri ortaya çıktı. Bazı şairleri örnek verecek olursak cahiliye dönemi şairlerinden Kâb bin Züheyr (ö. 24/645 [?]) Müslüman olmadan önceki şiirleri ve sonrasında yazmış olduğu şiirleri arasında konu ve içerik olarak farklılaşma vardır.⁷⁶ Cumhuriyet dönemi şairlerinden Necip Fazıl (1905-1983) Müslüman doğmasına rağmen 1934 yılında Abdülhakim Arvâsi (1865-1943) ile tanışmaya kadar dini bir hayat yaşamamış, bu tanışmadan sonra adeta 'kabuk değiştirmiş' ve İslami bir hayat yaşamaya başlamıştır. Necip Fazıl'ın eserlerine baktığımızda bu değişimi hem üslup hem de tema olarak gözlemlemekteyiz. Aynı değişimin en güzel örneklerinden birini son dönemin büyük şairlerinden İsmet Özel'de de görmekteyiz. İsmet Özel ihtida ettiğini 'Amentü' şiiriyle ilan etmiştir. Bir şairin yaşamını inandığı din için değiştirdiğini en hoş bir şekilde 'Ben iman ettim' diyerek insanlığa duyurmasıdır. Dini hayat, araştırma konumuz olan şair Ebü'l-Atâhiye'nin de yaşam tarzını değiştirmekle kalmamış, şiirlerine de ilham kaynağı olmuştur. Onun birçok

⁷⁶ Ahmet SAVRAN, "KÂ'B b. ZÜHEYR", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 7-8

şiiirinde ayet veya hadislerden iktibas ettiği çok rahat gözlemlenir. Bunun bazı örneklerini gelecek bölümlerde ele aldık.

2. EBÜ'L-ATAHIYE'NİN HAYATI

2.1. İsmi, Künyesi, Soyu

Aneze kabilesi mevlâsı olan Ebü'l-Atâhiye'nin tam adı İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysan'dır. Annesi Zühre oğulları mevlâsı olan Ümmü Zeyd binti Ziyad el-Muharibî'dir. Oğlu Muhammed'in bildirdiğine göre dedeleri Keysan, Hz. Ebubekir (ö. 13/634) döneminde Halid b. Velid (ö. 21/642) tarafından alınan, Kûfe'nin batısında bulunan, Enbâr şehrine yakın Aynu't-temr ahalisindedir. Dedesi, küçük ve yetim haliyle Hz. Ebubekir'e getirildiğinde yanlarında bulunan Aneze kabilesinden Abbad, onu Hz. Ebubekir'den isteyip azat etmiştir. O günden sonra Aneze kabilesi mevlâsı olarak bilinmişler.⁷⁷ Babası Kasım, hacamat işiyle uğraşan biriydi. Babasının işini eleştirenler için bu beyti söylemiştir:

الأ إنما التقوى هي العز والكرم
وحبك للدنيا هو الفقر والعدم
وليس على عبدٍ تقيٍ نقيصة
إذا صحح التقوى وانحك أو حجم

Bil ki! Takva, onur ve asalettir. Dünyaya gönül vermen ise fakirlik ve yokluktur.

Takva sahibi bir kul için örgü örmek veya hacamat yapmak bir noksanlık değildir⁷⁸.

Emevî Devleti'nin son demleri olan 132/748 yılında dünyaya gelen Ebü'l-Atâhiye'nin asıl künyesi Ebü'l-İshâk'tır. Ebü'l-Atâhiye diye ünlenmesi konusunda iki görüş vardır. Meşhur görüşe göre halife Mehdî'nin kendisine “sen ukala ve mu'atth⁷⁹ bir insansın” demesinden, ikinci görüş ise Muhammed b. Yahya'nın bildirdiğine göre bu lakap onun şöhret, eğlence ve ta'attuh'u⁸⁰ sevmesinden kaynaklanmaktadır.⁸¹ Valibe b. Hubab, onu hicvettiği bir beytinde söyle demiştir:

كان فينا يكنى أبا إسحاق
وبها الركب سار في الأفاق
فتكنى معتوها بعناهِ
يا لها كنية أنت بالتفاقي

⁷⁷ Mahmut Mustafa, a.g.e., s.432

⁷⁸ Luis Şeyhu, “*mecmuatun min şiri ebi'l-Atahiye*”, El-matbaatu'l-Katulikiyye, Beyrut, 1927, s. 5

⁷⁹ Bunamış, akli kıt

⁸⁰ Delirmeksizin akıl noksanlığı, çılgınlık

⁸¹ Ebü İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1986), s. 5

Aramızda Ebu'l-İshak künyeli biri vardı. Namı yürüdü, gitti.

Sonra künyesi akıl noksanlığından “bunak” oldu.

El birliğiyle verilmiş ne güzel bir künye⁸²

2.2. Kişiliği, Mesleği ve İnancı

Ebü'l-Atâhiye, gençliğinde kadımsı meyilleri olan, eğlenceye düşkün ve ahlaksız insanlarla muâşeret eden biriydi. Fakat zamanla bu tür ortamları terk edip kendini tamamen zühde vermiştir. Uzun boylu, beyaz tenli, siyah saçlı, saçları dağınık, Nazif bir dış görünüşe sahipti. Hayatının çoğunda pamuktan yapılmış beyaz elbise giyerdi.⁸³ Babası, yaşadığı memleketin geçim sıkıntılarında dolayı ailesi ile beraber Kûfe'ye taşınmıştır. Ebü'l-Atâhiye burada büyük erkek kardeşi Zeyd ile beraber çömlekçilik ile işgal olup çömlek dolu kafesi sırtlanarak Kûfe sokaklarında dolaşip bunları satardı. Yanına gelen edebiyatseverler Ebü'l-Atâhiye'den duydukları beyitleri kırık çömlek parçaları üzerine yazarlardı. Başka rivayete göre bu işi o değil ağabeyi yapmıştır. Bu durum kendisine sorulduğunda “Ben kafiye çömlekçisi, abim ise ticaret çömlekçisidir” cevabını vermiştir.⁸⁴ Ebü'l-Atâhiye elli yaş dolaylarında eğlence ve içki ortamlarını terk ederek devrim niteliğinde bir değişime adım atmıştır. Geri kalan hayatında, otuz küsur yıl boyunca fanilikten, yok oluştan ve toprağa dönmekten bahseder olmuştur.

لدوا للموت وابنوا للخراب فكلكم يصير الى تباب

Ölmek için doğun, yıkılması için inşa edin. Hepiniz yok olacaksınız.⁸⁵

الناس في غفلاتهم ورحى المنية تطحن

İnsanlar gaflette. Fakat ölüm değirmeni, öğütmekte.⁸⁶

كل حي عند ميته حظه من ماله الكفن

Her canlının bir ölümü vardır. Malından nasibi ise kefenidir.⁸⁷

Ebü'l-Atâhiye, halife Mehdî'nin hanımının cariyelerinden biri olan Utbe isimli bir cariyeye gönül kaptırmış, onun için şiirler yazardı. Fakat Utbe'den karşılık bulamaz, hor görülürdü. Ne kadar reddedilse de ona karşı olan aşkını dile getirmekten çekinmeden,

⁸² Luis Şeyhu, a.g.e., s. 5

⁸³ a.g.e., s. 6

⁸⁴ Mahmut Mustafa, a.g.e., s. 432

⁸⁵ Ebü'l-Atâhiye, *Divânu Ebi'l-Atâhiye*, 46

⁸⁶ Şevki DAYF, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi El-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel*, nşr. Daru'l-Me'arif, Kahire, 249

⁸⁷ a.g.e., 249

zındıklıkla itham edilecek kadar aşırı şiirler söylerdi. Halife bu durumdan haberdar olunca mahremine yapılan hürmetsizlikten dolayı ona yüz kırbaç kurulmasını ve hapse atılmasını emretmiştir. Fakat Yemen Valisi Yezid b. Mansûr, aracılık yaparak halifeden Ebü'l-Atâhiye'yi affetmesini dilemiş böylece onu hapisten kurtarmıştır. Lakin Ebü'l-Atâhiye bu olaydan sonra da Utbe'ye aşk dolu şiirler yazmaya devam etmiş, bu da halife Mehdî'ye, onun "Ebü'l-Atâhiye" diye ünlenmesine sebep olan sözünü söyletmiştir.⁸⁸ Kimine göre de onun Utbe'ye olan aşkı bir yalandan ibaret olup bu şekilde zikredilerek şöhret kazanmaya çalışmış ve bunu başarmıştır. Şu şiir Utbe'ye yazmış olduğu şiirlerden biridir:

أخرجها اليمُّ الى الساحل	كأنها من حُسْنها دُرّة
سواحرا أَقْبَلُن من بابل	كأن في فيها وفي طَرْفِها
حُشاشَةٌ في بدنٍ ناحل	لم يُبق مني حُبِّها ما خلا
من شِدَّةِ الوَجْدِ على القاتل	يا مَنْ رأى قبلى قَتَيْلا بكى

Güzelliği bir inci gibi. Denizin sahile bıraktığı.

Sanki ağzında ve gözünde Babil'den gelmiş sihirbazlar var.

Onun aşkı zayıf bedenimde bir tutam candan başka bir şey bırakmadı.

Benden önce katiline olan aşkıdan dolayı ağlayan başka bir maktul gören oldu mu?⁸⁹

Kimileri, onun yeniden dirilişe inanmadığını öne sürerek şiirlerinde ölüm temasını ele alırken dirilişten bahsetmemesini bir kanıt olarak göstermiştir. Başka bir yorum ise, onun inancının tutarsız olduğunu ve inandığı bir olguya yönelik eleştirilerle karşılaştığında bu inancından vazgeçtiğini savunmaktadır.⁹⁰ Ebü'l-Atâhiye özgür düşünceli bir kişilikti. Divanına bakıldığında Allah ve ölüm hakkında ki şiirleri, onun yeniden dirilmeye inanmadığı yönünde ki eleştirilerin yersiz olduğunu gösterecek kadar çok olsa da ona ait şu beyit onun Budist bir akidesinin olduğunu tasdikler nitelikte olduğu söylenir:

ليس التشرُّفُ رَفَعَ الطينِ بالطين	يا مَنْ تشرف بالدنيا وزينتها
فانظر الى ملكٍ في زيِّ مسكين	إذا أردت شريف الناس كلهم

Ey dünya ve süsleriyle onurlanan! Çamura çamur sunmak onur değildir.

⁸⁸ a.g.e., 239

⁸⁹ a.g.e., 248

⁹⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye*, s.8

*İnsanların en onurlusunu görmek istiyorsan yoksul elbisesi giymiş meleğe bak.*⁹¹

Burada geçen “melek” kelimesiyle Buda’yı kastettiğini söyleyenler vardır.⁹² Budistlik ile itham edildiği bu beytinde geçen مَلَك (melek) kelimesinin aslında مَلِك (kral) olması ve “yoksul elbisesi giymiş krala bak” anlamına gelecek şekilde, dış görünüşe aldanmamayı kastetmesi de ihtimaller arasındadır.

Buna ek olarak şu beyit, Maniheizm’in inanç esaslarından olan ışık ve karanlık veya iyilik ve kötülük şeklindeki birbirine zıt iki temel ilke⁹³ ile örtüştüğü için Maniheizm bir fikirde olduğu zannını uyandırmıştır;

وَأَوْسَطُ وَأَصْغَرُ وَأَكْبَرُ	لِكُلِّ شَيْءٍ مَعْدِنٌ وَجَوْهَرٌ
أَصْغَرُهُ مُتَّصِلٌ بِأَكْبَرِهِ	وَكُلُّ شَيْءٍ لِأَحَقِّ بِجَوْهَرِهِ
لِذَا نَتَاجٌ وَلِذَا نَتَاجُ	الْخَيْرِ وَالشَّرِّ هُمَا أَزْوَاجُ
خَيْرٌ وَشَرٌّ وَهُمَا ضِدَّانُ	لِكُلِّ إِنْسَانٍ طَبِيعَتَانُ
بَيْنَهُمَا بَوْنٌ بَعِيدٌ جَدًّا	وَالْخَيْرُ وَالشَّرُّ إِذَا مَا عُدًّا

Her şeyin bir kaynağı ve özü vardır. Ortası, küçüğü ve büyüğü vardır

Ve her şey özüne ulaşır. Küçüğü büyüğüne...

Hayır ve şer çifttir. Her birinin bir sonucu vardır.

Ve her insanın hayır ve şerden oluşan zıt mizacı vardır

*Hayır ve şer ölçüldüğünde aralarında çok uzak mesafe vardır.*⁹⁴

Ebü'l-Atâhiye ise tüm bu iddia ve ithamlara şu beyit ile cevap vererek ancak bir olan Allah'a iman ettiğini belirtmiştir;

أَمْ كَيْفَ يَجِدُهُ الْجَادُّ	فِيَا عَجَبًا كَيْفَ يُعْصَى الْإِلَهُ
تَدَلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ	وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ

Allah'a nasıl isyan edilir hayret! Veya kişi onu nasıl inkâr eder

*Her şeyde onun bir olduğunu gösteren delil vardır.*⁹⁵

⁹¹ Şevki DAYF, a.g.e., 242

⁹² a.g.e., 243

⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Şinasi GÜNDÜZ, “MANİHEİZM”, *DİA*, Ankara 2003, 27/575-577

⁹⁴ Şevki DAYF, a.g.e., 242

⁹⁵ a.g.e., 242

2.3. Şiir yönü

Ebü'l-Atâhiyenin, geçim sıkıntısından dolayı gençliğinde ilim meclislerine katılacak vakti bulamaması, onu şiir kural ve kaidelerinin üstüne taşıyarak kendine has, özgün bir üslubunun oluşmasını sağlamıştır.⁹⁶ Henüz meşhur olmadığı dönemlerde de sokaklarda rastladığı şiir severlerle şiir atışması yapar onlara meydan okurdu.⁹⁷ Kendisine “şiiri nasıl böylesine söyleyebiliyorsun” diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Bunun için kendimi yormam. Dilediğimi söylerim içimden geçmeyi de söylemem”. Yine

لو شئت أن أجعل كلامي كله شعرا لفلعت

“Her sözümü şiir yapmak istersem bunu yapabilirim”

Cümlesi de ona aittir.⁹⁸ Vezinleri aruz’a girmeyen şiirleriyle dikkat çeken Ebü'l-Atâhiye kendi döneminde yeni bir şiir akımı başlatmıştı. Kendisine aruz’u bilip bilmediği sorulduğunda “ben aruz’dan daha yüceyim” cevabını vermişti.⁹⁹ Şiir kurallarına ve ölçülerine bağlı kalmayıp serbest şiir tekniğiyle nicelerini kendine hayran bırakmıştır. Her durumda şiir konuşur, şiir ile insanlarla muhatap olurdu. Dönemin önemli kişileri tarafından söylenmiş olan “O insanların ve cinlerin en iyi şiir söyleyeni idi”, “Beyitlere bu kadar hâkim başka birini görmedim”, “En iyi üç şair Beşşâr (ö.167/783), Seyyid el-Himyari (ö.173/789) ve Ebü'l-Atâhiye’dir.”¹⁰⁰ sözleri, şiirin Ebü'l-Atâhiye’nin ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterir.

Bazıları onun şiirlerinde samimi olmadığı belirtmiştir. Şiirin geçim kaynaklarından biri olduğu bir dönemde Ebü'l-Atâhiye'nin sırf maddi çıkarları için veya kazanç geliri olarak şiire yönelmiş olması düşünülse de onun hayatının tamamı şiir, her cümlesi şiirdi.

2.4. Vefatı

Ebü'l-Atâhiye’nin vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler olup tam olarak hangi tarihte öldüğü bilinmemektedir. Oğlu Muhammed’in bildirdiğine göre babası h.210/m.826 yılında vefat etmiş. Başka rivayetlerde ölüm tarihi h.221/m.827 ve h.223/m.829 şeklinde yer alır. Ebü'l-Atâhiye halife Me’mûn zamanı vefat etmiş, Bağdat’ta defnedilmiştir. Kabrinin başına şu şiirin yazılmasını vasiyet etmiştir:

أُذِّنْ حَيِّ تَسْمَعِي إِسْمَعِي تَمَّ عِي وَعِي
أَنَا رَهْنٌ بِمُضْجَعِي فَاحْذَرِي مِثْلَ مِصْرَعِي

⁹⁶ Erol AYYILDIZ, “EBÜ’L-ATAHİYE”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 294

⁹⁷ Mahmut Mustafa, a.g.e., s. 433

⁹⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, s.9

⁹⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, s.10

¹⁰⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, s.6

عشتُ تسعين حجةً أسلمتني لمضجعي
كم ترى الحيَّ ثابئاً في ديار التزعزع
ليس زادُ سوا التُّقى فخذني منه أو دعي

Ey canlı kulağı, iyice dinle! Dinle de iyi belle

Ben ölüme mahkumum. Senin de sonun benim gibi olmasın sakın

Doksan sene yaşadım. Nihayetinde ölüme teslim edildim.

Şu yalpalayan diyarda, nice canlı görürsün ki hala sabittir.

Takvadan başka azık yoktur. Ya onu seç ya hiç¹⁰¹

Oğlu Muhammed babasının vefatından sonra şu mersiyei okumuş:

يا أبي ضَمَك الثرى وطوى الموت اجمعك
لِئْتَنِي يَوْمَ مَتَّ صرْتُ إلى حُفْرَةٍ معك
رحم الله مصرعك برَّد الله مضجِعك

Ey babam! Toprak seni aldı. Ölüm seni büktü.

Keşke öldüğün gün seninle gömülsem.

Allah sana rahmet etsin. Yerini serin kılın¹⁰²

2.5. Hârûnürreşîd'in Hayatında Ebü'l-Atâhiye

Hârûnürreşîd, sair halifeler arasında en fasih dilli, en bilgili ve en cömert halife idi. Bir sene Kâbe'yi hacceder ertesi sene savaflara katılırdı. Her gün yüz rekât namaz kıldığı rivayet edilir. Hac vazifesini yaparken kendisi ile beraber yüz fakih ve beraberlerinde onların çocuklarına hac ettirirdi. Şiiri ve şairleri çok sever, ilim ve edebiyat adamlarına önem verirdi.¹⁰³ Dilin fesahatine ve selametine önem verir, dili hatalardan tashih için gayet gösterirdi. Bunların yanı sıra o, duygusal bir kişiliğe sahipti. Duygu yüklü şiirler okuduğunda veya dinlediğinde çok kalamaz hemen hüzünlenir ve sesli bir şekilde ağlardı. Ebü'l-Atâhiye'nin ölüm ve fanilik içerikli şiirleri de onu en çok hüznü boğan ve ağlatan şiirlerdi.¹⁰⁴ Bir defasında kendisine şiir yazılmasını emretmiş, adamları da bunu en iyi Ebü'l-Atâhiye icra eder düşüncesiyle ondan

¹⁰¹ Luis Şeyhu, a.g.e., s. 14; Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, s. 268

¹⁰² Luis Şeyhu, a.g.e., s. 14

¹⁰³ Nahide BOZKURT, "HÂRÛNÜRREŞÎD", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 258-261

¹⁰⁴ Mahmut Mustafa, a.g.e., s. 41

halifeye bir şiir yazmasını talep etmişler. Bunun üzerine o, halife Hârûnürreşîd'i ağlatan şu şiiri yazmıştır:

أبيها القلبُ الجَموحُ	خانك الطرفُ الطَموحُ
دُنُوٌّ ونزوحُ	لدواعى الخير والنشر
توبة منه نصوح	هل لمطلول ذنبٍ
إنما هنَّ قُرُوحُ	كيف إصلاحُ قلوبٍ
أنَّ الخطايا لا تفوحُ	أحسن الله بنا
جَسَدًا ما فيه روحُ	سيصير المرءُ يوما
عَلَّمَ الموت يلوح	بين عيني كلَّ حيٍّ
والموت يغدو ويروحُ	كُننا في غَفلةٍ

Tamahkar yanın sana ihanet etti. Ey Dikli başlı kalp!

Hayra da şerre de yakınlaşılabilir veya uzaklaşılabilir.

Günahla talep edilen şey için samimi tövbe var mı?

Kalpler yara içindeyken onların ıslahı nasıl olur?

Allah'ın bize ihsanı ki günahlar ifşa olmuyor.

Herkes bir gün ruhsuz cesede dönecek

Ve her yaşayanın gözleri önünde ölümün bayrağı dalgalanacak.

Bizler gaflet içindeyken ölüm an be an yaklaşıyor¹⁰⁵

Ali b. Riyaşi'den (ö. 177/793) rivayetle Asmaî (ö. 216/831) şöyle anlatmıştır: Bir gün Halife Reşid'in yanına girdim. Onu bir kitaba bakarken buldum. Aynı zamanda gözyaşları yanaklarından süzülüyordu. Bir müddet bir şey demeden bekledim. Daha sonra biraz sakinleyince bana otur ey Asmaî dedi, bende oturdum. 'Bu şiir sanki sadece bana ithafen yazılmış' dedi. Okuduğu şiir Ebü'l-Atâhiye'ye ait şu şiirdi:

منه غداةً مضى دساكره	هل أنت مُعتَبِرٌ يَمَن خَلِيْتُ
فتبرأت منه عشائره	وبمن أذل الموت مصرعه
وبمن خلت منه منابره	وبمن خلت منه أسيرته

¹⁰⁵ Mahmut Mustafa, a.g.e., s. 41; Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, s. 116

أين الملوك وأين غيرهم صاروا مصيرا وأنت صائره
يا مؤثر الدنيا بلدته والمستعد لمن يفاخره
نل ما بدا لك أن تبال من الدنيا فإن الموت آخره

*İbret alır mısın? Geçip gidenden. Bu sabah ayrılıp giden köyden
Ölümün mezara fırlattığı kimseden. Kabilesi kendisinden ayrılan kimseden
Ailesi kendisinden ayrılan kimseden. Tahtı kendisinden ayrılan kimseden*

Nerede krallar, nerede diğerleri

Yol alıp gittiler. Sende onları takip edip gideceksin

Ey dünya lezzetlerine kapılan! Ey dünya övünçleriyle oyalanan!

Ulaşmak istediğine dilediğin gibi çabala. Bil ki her şeyin sonu ölümdür¹⁰⁶

Yine Asmaî'nin anlattığına göre bir gün halife Reşid bir yemek sofrası hazırlatmış yemeğe Ebü'l-Atâhiye'yi de davet etmiş. Halife, Ebü'l-Atâhiye'ye 'bize içinde bulunduğumuz dünya nimetlerini tanımla' demiş, o da şu şiiri ile cevap vermiştir:

عش ما بدا لك سالمًا في ظلّ شاهقة القصور

Şahikalı sarayların gölgesinde istediğin kadar güvenle yaşa.

Bu beyitten sonra halife 'harika. Ya başka?' demiş, o da şöyle devam etmiş:

يُسعى عليك بما اشتهيت لدى الرواح أو البكور

Arzu ettiklerin er ya da geç önüne dizilir.

Bu beyitten sonra da halife yine 'çok güzel. Ya başka' demiş. O da şöyle devam etmiş:

فإذا النفوس تَقَعَّتْ في ظلّ حشرة الصدور

فهناك تعلمُ موقينا ما كنتَ إلا في غرور

Göğüs hırıltılarının gölgesinde can çekişi görünce

İşte o zaman yakinen anlarsın sadece aldandığımı¹⁰⁷

Son iki beyit halifeye vurulmuş darbe gibi olmuş, ilk iki beyiti söylerken keyfi gayet yerinde olan halife, son iki beyitle adeta kafasından aşağı kaynar su dökülmüş misali sarsılmış ve hemen

¹⁰⁶ Mesûdî, a.g.e., s.73; Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 205

¹⁰⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 163

oracıkta ağlamaya başlamış. O sofrada bulunan biri ‘halife seni onu neşelendirmen için çağırdı sen ise onu hüzünlendirdin’ deyince halife Harun ‘karışmayın ona. O bizi gaflet içinde buldu kendimize gelmemiz için bunu yaptı’ demiştir.¹⁰⁸

Halife Harun, bir defasında içlerinde Ebü'l-Atâhiye'nin de bulunduğu bir grup ile beraber hac yolculunda iken bineğinden inmiş bir saat kadar yürümüştür. Eğimli bir alana geldiklerinde oturup bir müddet dinlenmiştir. Ebü'l-Atâhiye'ye dönüp ‘ne dersin ey Ebü'l-Atâhiye bu eğimi çıkmaya güç yetirebilir misin?’ diye sormuş sonra kalkıp ona yönelerek ‘hadi hareketlendir bizi’ demiş. Bunun üzerine Ebü'l-Atâhiye de şu şiiri okuyarak orada bulunanları hareke geçirmiştir:

أليس الموت يأتيك	هب الدنيا تواكيتا
دع الدنيا لشانكا	ألا يا طالب الدنيا
وظل الميل يكفيك	وما تصنع بالدنيا

Salıver dünyayı ki lehine olsun. Bilirsin ki ölüm sana gelmekte

Dikkat et! Ey dünyayı isteyen kişi; bırak dünyayı, bak işine

Neyine yarar ki dünya, şu eğimin gölgesi yeter sana¹⁰⁹

¹⁰⁸ İbn. Tiktaka, a.g.e., s. 193

¹⁰⁹ Mesûdî, a.g.e., s. 32

3. EBÜ'L- ATAHİYE'NİN ŞİİRLERİNDE DÜNYA TASAVVURU

İnsanoğlu dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren kendisine ölüm gelinceye kadar bir imtihan içerisinde. İnsanı, ahirette elde edeceği mükâfatı kazanması için dünyaya gönderen Allah, onu çeşitli vesilelerle imtihan etmiş,¹¹⁰ bu imtihanlar karşısında insanoğlunun takınması gereken halleri de kendisine peygamberler yoluyla bildirmiştir. Dünya hayatının süslü gösterilmesi de bu imtihanlardan biridir¹¹¹. Dünya hayatından payımıza düşeni alıp gerisinden el ayak çekmek İslam dininin tasvip ettiği prensiplerdendir.¹¹² Bu yöndeki tasvip ve teşvikler aynı zamanda İbrahim b. Ethem (ö. 161/778 [?]), Mevlâna Celalettin Rumi (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]), Muhyiddin İbnü'l Arabi (ö. 638/1240) gibi birçok zahit şairlerin kalemlerinden ve tasavvuf büyüklerinin dillerinden yazıya dökülüp günümüze kadar gelmiştir. Buna dair Mevlâna'dan şöyle bir beyit gelmiştir:

Dünya bağıni kopar, maddeye olan bağlılıktan kendini kurtar da, hür ol

*Ey oğul! Ne zamana kadar altının, gümüşün esiri olacaksın?*¹¹³

Ebü'l-Atâhiye de olgunluk çağlarında, gençlik yıllarının aksine oyun ve eğlenceden, dünyanın süslü püslü çer-çöplerinden yüz çevirip hakikate yönelmiş, kendisini, her bir nefeste bir adım daha yaklaşan ölüme hazırlamış ve bu gerçeği şiirleri yoluyla diğer insanların da dikkat-i nazarına sunmuştur. O da yukarıda ismi anılan zatlar gibi- Arap kültürünü ve deneyimlerini nesilden nesle taşıyan bir araç olan şiir yoluyla- hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki kuşaklara aynı teşviklerde bulunmuş, bu konuyu şiirlerinde ustalıklı işlemiştir.

Şairin divanını incelediğimizde şiirlerinde en çok kullandığı kelimelerin Allah, ölüm ve dünya kelimeleri olduğunu görürüz. Dünya kelimesinin olduğu şiirlerinde aldatma, fanilik, geçici lezzetler vb. kelimeler hemen göze çarpar, aynı zamanda bu minvaldeki şiirleri, akıllara dünya hayatı hakkındaki Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve hadisi şerifleri getirir. Bu da onun birçok şiirinin – bir nevi – Kur'an ve Hadis kaynaklı olduğunu gösterir. Aşağıdaki beyit “doğrusu biz Allah'a aitiz ve biz kuşkusuz ona döneceğiz”¹¹⁴ ayetinden kaynaklıdır.

وَأَيُّ بَنِي آدَمَ خَالِدٍ

أَلَا إِنَّا كَلْنَا بَائِدٍ

وَكَلَّ إِلَى رَبِّهِ عَائِدٍ

وَيَدْوُهُمْ كَانُ مِنْ رَبِّهِمْ

¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/155

¹¹¹ Kur'an-ı Kerim. Kehf 18/7

¹¹² Kur'an-ı Kerim. Kasas 28/77

¹¹³ Mevlâna, *Mesnevi*, Çev. Şefik Can, ötüken yayınları, İstanbul, 2021, s. 15

¹¹⁴ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/156

Bil ki hepimiz yok olacağız. Hangi insanoğlu sonsuz ki

Her biri Rabbinden geldi ve hepsi ona dönecek¹¹⁵

Ebü'l-Atâhiye'nin kendi şahsı üzerinden tüm insanlara ne zaman, nerede ve ne şekilde öleceğini bilmediğini anlattığı ve en sevdiğim iki beyit dediği¹¹⁶ aşağıdaki beyitler, “hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”¹¹⁷ Âyet-i kerimesinden kaynaklıdır.

ليت شعري فإني لست أدري أي يوم يكون آخر عمري
تقبض روعي قبأي البقاع يُحفرُ قبري

Keşke bilsem, Hangi gün ömrümün sonu. Fakat bilmiyorum

Nerede alınacak ruhum, nerede kazılacak kabrim¹¹⁸

Bu bölümde Ebü'l-Atâhiye'nin dünya, dünyaya tamah, hırs, ölüm, zaman gibi kavramları şiirlerinde nasıl işlediğinin yanı sıra heva ve heveslerinin peşinden koşup kanaat etmeyen, yetinmeyen kimselerin nelerle karşılaşacağı konu edilmektedir. 2. Bölümde Ebü'l-Atâhiye'nin şiirlerinde dünya tasavvuru başlığıyla sırasıyla “dünya hayatına dair tasvirler”, “dünya hayatına dair nasihatler”, “dünyaya sitem” ve “dünya hayatı gerçeği olarak insanlar” başlıkları altında örnekler sunulacaktır.

3.1. Dünya Hayatına Dair Tasvirler

Ebü'l-Atâhiye gençlik yıllarında yaşadığı kötü tecrübelerden ders çıkarıp dünyanın gerçek yüzünü bizzat müşahede etmiştir. Bu sebeple dünyayı bazen bir yılana, bir enkaza, yarı yolda bırakan bir arkadaşa; bazen gölgelik bir tenteye, uğrayıp geçilen bir kervansaraya benzetmiştir. Kimi zaman okuyucuyu direkt muhatap alarak hitap etmiş, kimi zaman bizzat dünyaya seslenip sitemini dile getirmiştir. Bunlardan biri de serap motifidir. Şair aşağıdaki mısra da dünyanın görünen gerçekliğinin en fazla bir serap kadar olabileceğini şöyle dile getirir:

كأنّ محاسن الدنيا سراب وأيُّ يدي تناولت السرابا

Dünya güzellikleri bir serap gibidir. Hangi el bir seraba ulaşabilmiştir¹¹⁹

¹¹⁵ Ebü'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 122

¹¹⁶ Ebü'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 172

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Lokman 31/34

¹¹⁸ Ebü'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 172

¹¹⁹ Ebü'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 32

Bir doğa olayı olup özellikler çöllerde daha sık rastlanılan serap, uzaktaki bir cismin su yüzeyinde parlıyormuş gibi görünmesi olup bir göz yanıltmasıdır. Ebü'l-Atâhiye, teşbih sanatıyla dünyayı ve içindeki güzellikleri hiçbir gerçekliği olmayıp bir aldatma olan seraba benzetmiştir. Onun nezdinde dünya hayatındaki lezzetlerin bir gerçekliği olmayıp varmış gibi görünen geçici nesnelere:

إِنَّمَا الدُّنْيَا غُرُورٌ كُلُّهَا مِثْلُ لَمْعِ الْآلِ فِي الْأَرْضِ الْقَفَارِ

*Dünya, çölde parlayan serap gibi tamamıyla bir aldatmadan ibarettir.*¹²⁰

Yine Ebü'l-Atâhiye diğer bir şiirinde bu kez kalpte beliren umut ve hayalleri birer seraba benzeterek şöyle der:

كَمْ مِنْ مُنَىٍ مَثَّلَتْ لِقَلْبِكَ لَمْ تَكُنْ إِلَّا بِمَنْزِلَةِ السَّرَابِ اللَّامِعِ

*Kalbine zuhur eden nice istekler var; parlak bir serap mesabesinde onlar ancak.*¹²¹

Bir önceki beyitte dünyaya ait güzellikler seraba benzetilmiştir. Bu beyitte ise şair insanın iç dünyasına yönelir. Dünyayı süsleyen maddi varlık âlemi suretten ibaret bir görüntü olduğu gibi dünyayı algılayan duygular dünyasında da serap söz konusudur. Geleceğe dair plan ve programlar, hayaller ve ümitler, tamamıyla kalpte tezahür eden imgelerden ibarettir.

Ebu'l Atâhiye'ye göre dünya, zahiren güzel ama içine dalınca bir felaket ve bela diyarı, cilveleriyle göz boyayıp insanı baştan çıkararak bir dönektir:

بُلَيْتٌ مِنَ الدُّنْيَا بِغَوْلٍ تَلَوْنَتْ لَهَا فِتْنٌ، قَدْ فَضَّضَتْهَا وَذَهَبَتْهَا

*Altın ve gümüşle bezenmiş çekiciliğiyle cilveli bir canavar olan dünyaya kapıldım,*¹²²

Şaire göre bu cilveli canavar, güzel gösterdiği enkaz yığınlarıyla önce davet eder, ikramda bulunur daha sonra arkadan vurup ihanet eder. Fakat hançeri öylesine yumuşak saplar ki tek seferde öldürmez:

كَمْ أَنَا سِ رَأَيْتَ أَكْرَمَتِ الدُّنْيَا بِبَعْضِ الْغُرُورِ ثُمَّ أَهَانَتْ
هِيَ دُنْيَا كَحَيَّةٍ تَنْفُثُ السَّمَّ وَإِنْ حَيَّةٌ بَلَمْسِهَا لَأَنْتَ

Nicesini görmüşsündür. Dünyanın önce cömertçe davrandığını sonra arkasından vurduğunu.

*O dünya ki zehir salan bir yılan. Bir yılan ki dokunuşuyla uyuşturan.*¹²³

¹²⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 181

¹²¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 260

¹²² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 92

¹²³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 90

Bu beyitlerde Ebü'l-Atâhiye, insanın her isteğini elde edemeyeceğini vurgulayıp dünyanın insana asla cömertçe davranmayacağını aynı zamanda dünyanın insanı nasıl gafil bıraktığını teşbih sanatıyla onu yılanı benzetererek dile getirmiştir.

Elbette dünya hayatı insanoğluna iyi davranmaz. Vefasız, her an yarı yolda bırakacak, insanı arkasından vuracak kadar nankördür. Şair nezdinde dünya hayatı insanoğluna sürekli olarak vefasızlık gösterir. İnsan, her an onun ellerinde bir çıkmazla karşılaşabilir; dünya, beklentileri boşa çıkararak, adeta yarı yolda bırakır. Bu hayatın nankörlüğü, zaman zaman insanı ardında bırakıp, en beklenmedik anda darbelerle yüzleştirir. Dünya, insanı geçici zevklerle oylarken, sonunda onun, gerçek değeri ve kalıcı huzuru elde etmesini engeller:

دارٌ بُلَيْثٌ بِحُبِّهَا خَوَانَةٌ بِمَحِبِّهَا

*Bir diyar ki sevgisine müptela olduğum. Bir diyar ki sevenine ihanet eden.*¹²⁴

Dünyanın ihanetine uğramak veya uğramamak insanın elindedir. Şaire göre kişi hayata çok kapılırsa çok üzülür. Ne kadar az ümit bağlarsa o kadar mutlu olur. Yine farklı beyitlerle ısrarla dile getirdiği bir husus vardır ki bu dünya hayatında dert ve çilenin asla bitmeyeceğidir:

لَقَدْ عَزَّتِ الدُّنْيَا قُرُونًا كَثِيرَةً وَأَثْبَعَتِ الدُّنْيَا قُرُونًا، وَأَنْصَبَتْ

*Nice nesilleri aldattı dünya. Dünyaya takılıp nice sene yoruldular*¹²⁵

يُمَسِّي وَيُصْبِحُ طَالِبٌ الدُّنْيَا مُعْنَى وَمُتَعَبًا

*Dünyayı talep eden çileli ve yorgun şekilde yatıp kalkar*¹²⁶

طَالِبُ الدُّنْيَا الْكَدُودُ بِهَا فِي فَاقَةٍ لَيْسَ لَهَا مُنْتَهَى

İsrarla dünyayı talep eden yoksulluk içindedir. Bunun bir sonu da yoktur

يَا صَاحِبَ الدُّنْيَا الْمُحِبِّ لَهَا، أَنْتَ الَّذِي لَا يَنْقُضِي تَعْبَهُ

*Ey dünyayı sahiplenen, dünyaya gönül veren! Sen ki yorgunluğu bitmeyecek olansın*¹²⁷

“İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, bir vadi daha ister. Onun gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz.”¹²⁸ Dünyanın tamamına sahip olsa insanoğlu, Mars’tan bir pay elde etmeyi düşünerek hırs ve tamah ile her istediğini elde etmek için gözü dönmüşçesine saldırır. Şair, dünya malına çok tamah etmemenin, az ile yetinmenin, müstağni olmanın, gözü doymuş

¹²⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 63

¹²⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 92

¹²⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 58

¹²⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 61

¹²⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, nşr. Muhammed Tamir, (Kahire: daru'l-hadis, 1432/2011), “Rikâk”, 10 (No. 6432).

olmanın hayatı sürdürebilmek için insanoğluna yeterli olduğunu söyler. Aksi takdirde açgözlülüğün bir sonu gelmeyeceğini şöyle ifade eder:

مَنْ لَمْ يَكُنْ بِالْكَفَافِ مُقْتَنِّعًا لَمْ تَكْفِهِ الْأَرْضُ كُلُّهَا ذَهَبٌ

Kendisine yetecek olana kanaat etmiyorsa kişi,

*Yetmez, dünyadaki her şey altın olup onun olsa da.*¹²⁹

نَلِّ مَا بَدَأَ لَكَ أَنْ تَنَالَ مِنَ الْغِنَى إِنْ أَنْتَ لَمْ تَقْنَعْ فَأَنْتَ فَقِيرٌ

*İstedığın zenginliğe ulaş. Kanaat etmedikçe fakirsin.*¹³⁰

Ebedi mutluluğu bu dünyada arayanların yaptığı ortak şeylerden biri olan her şeyi denemek, tatmak ve her şeye sahip olma isteği nihayetinde onlara, aradıkları şeyin kendileri olmadığını idrak ettirir. Bazen de bu arayış ölümün dank etmesine dek sürer. Ölümün yerle bir edici oku, kişiye asıl aranılması gereken şeyin bu dert dünyasında olmadığını hatırlatır. Şair, edindiği deneyimlerle bu dünyada ki her gayret ve çabanın kişiye sadece acı çektirdiğini farklı şiirlerinde, beraberinde ölümü hatırlatarak, dile getirir:

مَا رَأَيْتُ الْعَيْشَ يَصْفُو لِأَحَدٍ دُونَ كَدِّ وَعِنَاءٍ وَنَكْدٍ

إِنَّ لِلْمَوْتِ لِسَهْمًا قَاتِلًا لَيْسَ يَفِدِي أَحَدًا مِنْهُ أَحَدٌ

Hayatın, kimseye sıkıntısız olduğunu görmedim. Ancak dert, çile ve yorgunluk

*Ölümün katleden bir oku var ki kimse kimseyi ondan kurtaramaz.*¹³¹

مَا أَرَى الدُّنْيَا عَلَى كُلِّ حَيٍّ نَالَهَا، إِلَّا أَدَى وَعَذَابَا

بَيْنَمَا الْإِنْسَانُ حَيٌّ قَوِيٌّ إِذْ دَعَاهُ يَوْمُهُ فَأَجَابَا

غَيْرَ أَنَّ الْمَوْتَ شَيْئٌ جَلِيلٌ يَتْرُكُ الدُّورَ خَرَابًا يَبَابَا

أَيَّ عَيْشٍ دَامَ فِيهَا لَحْيٍ أَيَّ حَيٍّ مَاتَ فِيهَا فَأَبَا

Hiçbir canlının dünyada eziyet ve azaptan hariç bir şeye eriştiğini görmedim.

İnsan, canlı ve güçlü iken günü gelir, o da icabet eder.

Ne var ki ölüm celildir. Yurtları harap ve virane bırakır.

¹²⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 37

¹³⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 170

¹³¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 127

*Hangi canlı hayatta daimî olmuş? Hangi canlı ölüp geri gelmiş?*¹³²

Birçok beytinde az ile yetinmeyi öğütleyip her şeye sahip olmanın insana istediği mutluluğu vermeyeceğini dile getiren şair, bunu Kur'an ayetlerinden iktibas ederek te ifade etmeyi ihmal etmez:

مَنْ لَمْ يَسْعَهُ الْكَفَافُ مُقْتَبِعًا ضَاقَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا بِمَا رَحِبَتْ

*Her kim yetecek olanla yetinmezse bütün genişliğine rağmen dünya ona dar gelir*¹³³

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحِبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, **bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış**, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'a karşı O'ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Şüphesiz Allah, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir¹³⁴ ayetinde geçen “yeryüzünün dar gelmesi“ ifadesindeki “الأرض“ kelimesi yerine “الدنيا“ kelimesini kullanan şair beytini Kur'an ayeti ile süslemiştir. Bunu birçok beytinde yapan Ebü'l Atâhiye bazen de şiirlerini hadisi şerifler ile süsler:

إِنَّمَا الدُّنْيَا مَتَاعٌ، بُلْغَةٌ، كَيْفَمَا رَجَيْتَ فِي الدُّنْيَا رَجَى
رَجِمَ اللَّهُ امْرَأً أَنْصَفَ مِنْ نَفْسِهِ، إِذْ قَالَ خَيْرًا، أَوْ سَكَتَ

Dünya ancak bir eğlence yeridir. Dünyada vaktini nasıl geçirirsen öylece geçer gider.

*Nefsine insaflı davranan kimseye Allah merhamet etsin. O ki ya hayır konuşur yahut susar*¹³⁵

Bu beytinde “Allah'a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun.”¹³⁶ Hadis'inden alıntı yapan şair, böyle bir davranış ile kişinin kendisine bir iyilik yapacağını ve insanın işlediği her fiilden sorumlu olduğu gibi ağızından çıkan her bir sözden de sorumlu olduğunu hatırlatmaktadır.

Kişi, asli vatanına döneceğini kesin olarak bildiği üç-beş günlük bir yolculuğa çıkarken sahip olduğu her şeyi sefer boyunca yanına almadığı gibi birkaç nefeslik bu dünya

¹³² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 53

¹³³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 71

¹³⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Tevbe 8/118

¹³⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 73

¹³⁶ Buhârî, Edeb, 31

yolculuğunda da ahirette fayda vermeyecek olanı olabildiğince biriktirmek insana yükten başka bir şey olmayacağını söyler:

جَمَعْتَ مَا لَا يَنْبَغِي لَكَ جَمْعُهُ وَقَصَّرْتَ عَمَّا يَنْبَغِي، وَتَوَانَيْتَا

*Gereksiz şeyleri toplayıp durdun. Gerekli olana önem vermedin, üşendin*¹³⁷

Bu dünya serüveninde, insan sadece hedefine varabilmek için ihtiyaç duyduğu şeyleri yanında taşımalıdır. Şair nazarında bu dünya yolculuğunda, kişi yalnızca amacına ulaşabilmek için gerekli olan şeyleri yanına almalıdır. O, gerçek huzuru ve manevi tatmini elde etmek için ihtiyacı olmayan yükleri sırtına yüklememeli, geçici zevklerle zamanını harcamamalıdır. Dünya, kişinin asıl varlık amacını unutturacak kadar aldatıcı olabilir; bu yüzden, ona sadece temel ihtiyaçlar yeterlidir, gerisi ise birer fazlalık ve dikkat dağıtıcı unsurlardır:

تَبْغِي مِنَ الدُّنْيَا الْكَثِيرَ وَإِنَّمَا يَكْفِيكَ مِنْهَا مِثْلُ رَادِ الرَّابِطِ

*Çok şey beklersin dünyadan. Hâlbuki bir yolcu azığı yeterlidir sana*¹³⁸

Dünyadan yüz çevirmek, güzelliklerine ve lezzetlerine karşı koyup aldanmamak kolay değildir. Şairin tasvirine göre dünya bir sihirbaz gibi büyüler ve aldatır:

رَكْنَا إِلَى الدُّنْيَا، دَارَ الْغُرُورِ، إِذَا سَحَرْتَنَا بِلَدَائِبِهَا

*Dünyaya, lezzetleriyle bizleri büyüleyen aldanma diyarına bağlandık kaldık*¹³⁹

Büyüleyici lezzetlere, göz kamaştırıcı güzelliklere aldanmak insanı yorar, sonunda eli boş bir şekilde başladığı yere geri döner. Tüm bu cazibelere ve cilvelere karşı sabreden kişi sonunda mutlu olan ve kârlı bir kazanç elde eden kimse olur:

مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّهِ نَصَبْتُ لَهُ مِنْ حُبِّهَا مَا يُنْعِبُهُ

فَالصَّبْرُ عَلَى الدُّنْيَا، وَرَجْحُ هُمُومِهَا مَا كُلُّ مَنْ فِيهَا يَرَى مَا يُعْجِبُهُ

Kimin en büyük derdi dünya ise, onu yoracak şeyler hazırlar dünya, sevgisinden dolayı

*Dünyaya sabret ve dertlerini boş ver. Dünyadaki hiç kimse her istediğine ulaşamamıştır*¹⁴⁰

Dünyayı çok iyi tanıyan şair, onun gerçek yüzünü gözler önüne sermekle kalmamış aynı zamanda insanlığın faydası için çözümleri de sunmuştur. Dünya lezzetlerinin kalıcı olmayıp her türlü geçici olduğunu ısrarla dile getiren şair, bu geçici lezzetler peşinde koşup

¹³⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 84

¹³⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 55

¹³⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 99

¹⁴⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 59

yorulmaktansa Sedd-i zeraî ile görmemezlikten gelmenin arzuları azaltacağını söyler ve böylelikle kişinin yorulmayacağı gibi bir çare ortaya koymaktadır:

وَإِنْ كَانَ شَيْئًا تَشْتَهِيهِ رَأَيْتَهُ وَإِنْ كَانَ مَا لَا تَشْتَهِيهِ تَعَامَلْتَهُ

*Arzuladığın şeyler gördüklerin, arzulamadıkların görmezden geldiklerindir*¹⁴¹

Başka bir çözüm olarak ise "Allah katında en değerliniz en takvalı olanınızdır"¹⁴² ayetinden esinlenmiş olduğu, hevesat ile savaşmayı ve takva ile yücelmeyi sunar:

أَشَدَّ الْجِهَادِ جِهَادُ الْهَوَى وَمَا كَرَّمَ الْمَرْءَ إِلَّا التَّقَى

*En büyük cihat arzularla cihattır. Ve ancak takva kişiyi yüceltir*¹⁴³

تَخَفَّفَ مِنَ الدُّنْيَا لِعَلَّكَ أَنْ تَنْجُو فِي الْبِرِّ وَالتَّقْوَى لَكَ الْمَسْلُوكُ النَّهْجُ

Dünyalık işleri umursama ki kurtulasın. Senin için iyilik ve takvada kurtuluş yolu vardır.

Gelecek beyitlerde, sadece kişinin infak ettiği malın kendisine kalacağını ifade eden şair, aşağıda ki beyitlerde ise er ya da geç bu diyardan göçüleceğini dile getirdikten sonra insanın bin bir çabayla elde ettiği malın, ona sadece dert ve bela vereceğini şöyle vurgular:

قَدْ أَرَى أَنْ لَسْتُ فِي الدُّنْيَا، وَلَوْ بَقِيْتُ لِي دَائِمًا طَوْلَ الْأَمْدِ

إِنِّي مِنْهَا غَدًا مَرْتَحِلٌ أَوْ أَرَانِي رَاحِلًا مِنْ بَعْدِ غَدِ

أَجْمَعُ الْمَالَ لَغَيْرِي دَائِبًا وَأُقَاسِي الْعَيْشَ مِنْهُ فِي نَكْدِ

Dünya sonsuza kadar kalacak olsa bile, ben arada sürekli olmayacağımı biliyorum

Ben yarın oradan göçüyorum. Veya yarından sonra beni göçerken görürler

*Azimle başkası için mal biriktirirken sadece acı ve sıkıntı çekiyorum*¹⁴⁴

Dünya sevgisi ve ona bağlanma kişiyi fitratından uzaklaştırıp azdırır. Dünya ehlinin her biri kendi işi için koşuştururken bu koşuşturma insana dert ve cefadan başka bir şey kazandırmaz. Şair, "sıkıntı dünyası" başlıklı şiiriyle "hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar"¹⁴⁵ ayetine de telmihte bulunarak hüznün dünyasını şöyle tarif eder:

وَالْمَرْءُ يَطْغَى كَلِمَا اسْتَعْنَى الْمَرْءُ أَفْتَهُ هَوَى الدُّنْيَا

فَتَرَكْتُ مَا أَهْوَى لِمَا أَخْشَى إِنِّي رَأَيْتُ عَوَاقِبَ الدُّنْيَا

¹⁴¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 84

¹⁴² *Kur'an-ı Kerim*. Hucurat 49/13

¹⁴³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 20

¹⁴⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 127

¹⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Alak 96/6-7

فَكَرْتُ فِي الدُّنْيَا وَجَنَّتْهَا	فَإِذَا جَمِيعٌ جَدِيدُهَا يَبْلَى
وَإِذَا جَمِيعٌ أُمُورُهَا دُولٌ	بَيْنَ الْبَرِيَّةِ قَلَمًا تَبْقَى
وَبَلَوْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا فَإِذَا	كُلُّ أَمْرٍ فِي شَأْنِهِ يَسْعَى
وَلَقَدْ بَلَوْتُ فَلَمْ أَجِدْ سَبِيًّا	بِأَعَزِّ مَنْ قَنَعَ وَلَا أَعْلَى
وَلَقَدْ طَلَبْتُ فَلَمْ أَجِدْ كَرَمًا	أَعْلَى بِصَاحِبِهِ مِنَ التَّقْوَى
وَلَقَدْ مَرَرْتُ عَلَى الْقُبُورِ فَمَا	مِيزَتْ بَيْنَ الْعَبْدِ وَالْمَوْلَى
مَا زَالَتْ الدُّنْيَا مُنْعَصَةً	لَمْ يَخُلْ صَاحِبُهَا مِنَ الْبَلْوَى
دَارَ الْفَجَائِعِ وَالْهَمُومِ	دَارَ الْبُؤْسِ وَالْأَحْزَانِ وَالشُّكْوَى

Kişinin afeti dünya hevasıdır. Kişi muhtaç hissetmediğinde haddini aşar.
Ben dünyanın sonunu gördüm. Beni, korktuklarıma götüren şeyleri terk ettim
Dünya ve yeniliklerini düşündüm. Gördüm ki bütün yenilikler çürümekte.
Gördüm ki dünyanın bütün işleri karalar arasındaki devletler gibi, çok azı kalır
Dünya ehlinin çoğunu sınadım. Gördüm ki herkes kendi işi için koşuşturuyor.
Denedim. Kanaatten daha üstün ve daha yüce bir amaç görmedim.
Aradım. Takvadan daha sahibine cömert olan bir şey görmedim.
Kabirlere uğradım. Köle ile sahibini birbirinden ayırt edemedim.
Dünya hüzüün vermekten geri durmuyor. Onu seven de beladan hâli olmuyor.
Dünya, Facia ve kaygı dünyası; dünya, ümitsizlik, hüzüün ve şikâyet dünyası¹⁴⁶

3.2. Dünya Hayatına Dair Nasihatler

İnsanoğlunun hayatında dünya lezzetlerini deneyimlemesi olağandır. Ancak bu lezzetlerin kalıcı olmadığı bilincinde olmak gerekir. Ölümün her canlıya uğrayacağı farkında olmak bu bilinci elbette artırır. Fakat ölümün olması hayatı anlamsız da kılmaz. Bir imtihan diyarında bulunan insanın, Kur'an ve sünnet önderliğinde kötüyü karşılık iyiyi, şerre karşılık hayrı, batıla karşılık hakkı, eğlenceye karşılık zühd ve ibadeti tercih etmesi bu imtihanı başarılı bir şekilde tamamlamasını sağlayacağı yanı sıra başta en büyük nasihati veren ölüm

¹⁴⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 22

olmak üzere insanı iyiliğe teşvik eden kimselerin verdiği tavsiye ve uyarılara da kulak vermesi kişinin faydasına olacaktır.

Oyun ve eğlence içerisinde geçen bir gençliğin aksine yeni bir sayfa açan şair, bu yolculukta edindiği tecrübelerle insanlara iyi şeyleri, dünya ve ahirette kişiye fayda verecek olanı öğütler. Bu kısımda Ebü'l-Atâhiye'nin okuyucuyu muhatap alarak hitap ettiği şiirlerini ele alacağız.

يا عاشق الدنيا يغرك وجهها ولتمدن إذا رأيت قفاها

Ey dünyaya gönül veren! Dünyanın yüzü seni aldatmakta.

Fakat arkasını görünce hiç şüphesiz pişman olacaksın.¹⁴⁷

Şair, insanı hayatta tutan, yaşaması için muhtaç olduğu şeyin aslında onun aleyhine işleyen bir çark olduğunu, onu her gün öğüttüğünü, her yeni günün onu ölümüne bir adım daha yaklaştırdığını söyleyerek insanın öleceğini bildiği halde saray ve köşk edinmesini hayretle ifade eder:

حياتك أنفاس تُعدُّ، فكُلِّما مضى نفسٌ منها نقصت بها جزءاً
يُميتك ما يُحييك، في كلِّ ساعةٍ ويحدوكِ حَدٍ ما يريد بكِ هُزْءاً

Hayat sayılı nefeslerden ibarettir. Alınan her nefesle ondan bir parça kaybedersin

Sana hayat veren şey, aynı zamanda seni öldürür. Her an...

Seninle şakası olmayan bir deve sürücüsü gibi sana yön verir¹⁴⁸

Şair, dünyanın karmaşıklığını ve geçici doğasını vurgulayan bir perspektif ile insanın geleceğe yönelik beklentilerle ve büyük hayallerle yapılar inşa etmesinin anlamsızlığını belirtip dünyadaki maddi istek çabalarının ne kadar anlamsız olduğunu ve insanın ne kadar ilerlemeye çalışsa da her bir adımda bir bedel ödeyeceğini şu şekilde dile getirir:

فيا عَجَباً تَموتُ وأنتَ تَبني وتَتَّخِذُ المَصانِعَ والقِبابا
اراكِ فَكُلِّما فَتَحَتِ بابا من الدنيا فَتَحَتِ عَلَيْكَ نابا
ألم تر أنَّ عُذوةَ كلِّ يومٍ تَزِيدُكَ من مَنِيِّكَ إقترابا

Vay be! Öleceğin halde inşa edersin, köşk ve binalar edinirsin.

Görüyorum da dünyada açtığın her kapıyla üzerine bir diş geçer

¹⁴⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 56

¹⁴⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 14

*Bilmez misin ki her günün sabahı ölümüne yakınlığını artırır.*¹⁴⁹

Dünyanın geçici ve fani olduğunu, sorunlarının hiç bitmeyeceğini, dünyaya bağlanıp kalanların hep bir çile ile boğuşacağını birçok şiirinde vurgulayan şair, bu durumu yemin ile de pekiştirir:

لَعَمْرُكَ مَا الدُّنْيَا بِدَارِ بَقَاءٍ، كِفَاكَ بِدَارِ الْمَوْتِ دَارَ الْفَنَاءِ
لَا تَعَشَّقُ الدُّنْيَا، أُخَيٍّ، فَإِنَّمَا يُرَى عَاشِقُ الدُّنْيَا بِجُهْدِ بَلَاءِ

Sana yemin olsun ki dünya beka diyarı değildir. Ölüm ve fanilik diyarı olması sana yeterlidir.

*Ey kardeşim! Dünyaya gönül verme. Dünyaya gönül veren hep bir bela içindedir.*¹⁵⁰

Şair Ebü'l-Atâhiye, insanın mal ve servetle olan ilişkisini ele alarak, kişinin sahip olduğu mal üzerinde yeterli hâkimiyeti ve doğru kullanım bilincine sahip olmaması durumunda, sonunda malının esiri haline geleceğini vurgular. Şair, aynı zamanda dünya malının geçici bir değer taşıdığına ve sadece doğru bir şekilde harcanan ya da ilahi amaçlar doğrultusunda infak edilen malın insana kalıcı fayda sağlayacağına işaret eder. Buna karşın, geride bırakılacak olan malın ise kişinin gerçek sahibi olmadığı ve sadece geçici bir dünya varlığı olduğunun altını çizer. Bu bağlamda servetin yönetimi ve kullanımının, kişinin hayatında dengeli ve bilinçli bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgular:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يُعَيْتِقْ مِنَ الْمَالِ نَفْسَهُ تَمَلَّكَ الْمَالُ الَّذِي هُوَ مَالِكَا
أَلَا إِنَّمَا مَالِي الَّذِي أَنَا مُنْفِقٌ وَلَيْسَ لِي الْمَالُ الَّذِي أَنَا تَارِكُهُ
إِذَا كُنْتُ ذَا مَالٍ فَبَادِرْ بِهِ الَّذِي يَحِقُّ وَإِلَّا اسْتَهْلَكَتَهُ هُوَ الْكُفُّ

Kişi kendini maldan azat etmedikçe

Sahibi olduğu malın esiri olur.

Ancak infak ettiğim mal benimdir

Geride bırakacak olduğum değil.

Varsa malın ondan hakkıyla kullan

*Yoksa zamanla felaketler onu tüketecektir.*¹⁵¹

¹⁴⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 33

¹⁵⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 12

¹⁵¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 317

Yüzeysel mutluluklar peşinde koşanların derin sorunlarla karşılaşabileceği gerçeğini ortaya koyan şair, insanı gerçek değerlere ve kalıcı olanı düşünmeye teşvik eder:

فلا تحسب الدار، دار الغرور تصفو لساكنها أو تطيب

*Şu aldanma diyarınının, sakinleri için dertsiz ve güzel olacağını sanma!*¹⁵²

Şair, dünya zevklerinin aldatıcı yönünü bazen de farklı modülasyonlarla ve beraberinde ölümü de hatırlatarak ifade eder:

إِيَّاكَ، إِيَّاكَ، وَالدُّنْيَا وَلِدَّتْهَا فَاَلْمَوْتُ فِيهَا لِخَلْقِ اللَّهِ مُفْتَرَسُ
إِنَّ خَلَائِقَ فِي الدُّنْيَا لَوِ اجْتَهَدُوا أَنْ يَحْبِسُوا عَنْكَ هَذَا الْمَوْتَ مَا حَبَسُوا

Sakin, sakın! Dünyadan ve lezzetlerinden. Mahlukata vahşice saldırır orda ölüm

*Gayret etse dünyadaki varlıkların tümü, alıkoyamaz senden o ölümü!*¹⁵³

Şiirlerini çoğu defa yemin ile pekiştirme yoluna başvuran şair, insanların yaşamları boyunca elde etmeye çalıştıkları maddi başarıların ve dünyevi güçlerin geçici ve sarsılabilir özellikte olduğunu, gerçek onur ve gerçek anlamın ancak uhrevi bir bilinç ile yapılan fiillerde yattığını yine değerlerine yemin ederek vurgular:

أُقْسِمُ بِاللَّهِ وَأَيَّاتِهِ شَهَادَةً بَاطِنَةً ظَاهِرَهُ
مَا شَرَفُ الدُّنْيَا بِشَيْءٍ إِذَا لَمْ يَتَّبِعْهُ شَرَفُ الْآخِرَةِ
Allah'a ve ayetlerine açık ve gizli yemin ederim ki

*Ahiret onuru olmaksızın dünya onuru bir hiçtir.*¹⁵⁴

Dünyada 950 sene yaşayan Hz. Nuh¹⁵⁵'a dahi uğrayan ölüm, yeryüzündeki her canlının muhakkak ve kaçınılmaz olarak başına gelecektir.¹⁵⁶ İnsanların doğup ölmesi gibi toplumların da başlangıç ve sonları vardır. Bu, kâinatın yaratıcısının koymuş olduğu bir ilahi kanun ve *Sünnetullâh*'tır.¹⁵⁷ Bu yok oluşları görmek bile kişiye bir nasihat ve ibret olarak yeter:

نُحْ عَلَى نَفْسِكَ يَا مَسْكِينُ، إِنَّ كُنْتَ نُوْحُ
لَسُنْتَ بِالْبَاقِ وَلَوْ عُمِرْتَ مَا عُمِرَ نُوْحُ

¹⁵² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 50

¹⁵³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 224

¹⁵⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 203

¹⁵⁵ Ömer Faruk HARMAN, "Hz. NUH", *DİA*, c.33,s.224-227

¹⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim*. kasas 28/88

¹⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Araf 7/34, yunus 10/ 49

Dövüneceksen kendi haline dövün ey zavallı!

*Nuh'un yaşadığı kadar yaşasan da kalıcı değilsin.*¹⁵⁸

Uzun emeller insanı gerçek amacından eder. Geçici şeylerle uğraşmak, derin ve anlam dolu bir yaşam arayışının önünde bir engeldir. Şair, uzun emel aldaticılığını, geçmiş toplumların yok oluşunu hatırlatarak bertaraf etme yoluna başvurur:

وَأَسَاكَ مَحْيَاكَ الْمَمَاتَا وَطَلَبْتَ فِي الدُّنْيَا الثَّابِتَا
وَأُوْتَقْتُ بِالنِّيَا وَأَنْتَ نَرَى جَمَاعَتَهَا شَتَاتَا

Hayatın, sana ölümü unutturdu. Dünyada kalıcı olmayı diledin,

*Topluluklarının ufulandığını gördüğün halde dünyaya bağladın.*¹⁵⁹

Fani olan bu diyarı sonsuz vatan bellemek, kişinin kendini kandırmaktan ve kendisinden daha nesnel bir gerçek olmayan ölümü görmemezlikten öte bir şey değildir:

يَا سَاكِنَ الدُّنْيَا لَقَدْ أُوْطِنْتَهَا وَأَمْنْتَهَا، عَجَبًا، كَيْفَ أَمْنْتَهَا
وَشَغَلْتَ قَلْبَكَ عَنِ مَعَادِكَ بِالْمُنَى، وَخَدَعْتَ سَفْسَكَ بِالْهَوَى وَفَقَنْتَهَا

Ey dünya sakini! Dünyayı vatan belledin ve ona güvendin. Hayret! Nasıl güvendin.

*Arzularla kalbini dönüşünden alıkoydun. Ve kendini isteklerle kandırıp büyüledin.*¹⁶⁰

Şair, gerçekte bu dünyanın insana ait olmadığını, insanın da bu dünyaya ait olmadığını ve varlığının nihai bir sona ulaşacağını unutmamasını öğütler:

أَرَاكَ لِدُنْيَاكَ مُسْتَوْطِنًا أَلَمْ تَدْرُ أَنَّكَ فِيهَا غَرِيبٌ

*Görüyorum ki dünyayı vatan edinmişsin. Bilmez misin ki sen orada yabancısın.*¹⁶¹

Kişinin azık olarak edinmesi gereken şey takva; kılık değiştirmiş, içindeki süprüntüleri tatlı gösteren dünyaya karşı takınması gereken hal basirettir. Bu dünya hayatı elbet son bulacak, yeri ve göğü altüst olacaktır. Şair bu hakikati “o gün gökleri, kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz.”¹⁶² ayet-i kerimesine telmihte bulunarak şöyle ifade eder:

أَلَا نَحْنُ فِي دَارٍ قَلِيلٍ بَقَاؤُهَا سَرِيعٍ تَدَاعِيهَا وَشِيكَ فَنَاؤُهَا
تَزَوَّدُ مِنَ الدُّنْيَا التَّقَى وَالنَّهَى فَقَدْ تَنَكَّرَتِ الدُّنْيَا وَحَانَ انْقِضَاؤُهَا

¹⁵⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 117

¹⁵⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 93

¹⁶⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 102

¹⁶¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 50

¹⁶² *Kur'an-ı Kerim*. Enbiya 21/104

غدا تَحزَب الدنيا ويذهب أهلها
جميعا وتطوى أرضها وسماؤها
ترقى من الدنيا الى أي غاية
سموت إليها فالمنايا وراؤها

Bil ki bizler az kalınan bir diyardayız. Çabuk çöken ve son bulmak üzere olan bir diyar.

Takva ve basiret ile donan. Çünkü dünya kılık değiştirmiş ve sonu gelmiş.

Yarın yıkılacak dünya, tüm ahalisi göçecek ve yeri ile göğü dürülecek

*Dilediğin amaca çabala ama unutma ki ölüm hemen ardında.*¹⁶³

Dünyanın gerçekte nasıl bir yer olduğunu anlamak ve her geçen saniye daha da yaklaşan ölümün farkında olmak basiretli gözlerle bakmayı gerektirir:

لو ترى الدنيا بعيني بصير
إنما الدنيا تُحاكي السرابا
إنما الدنيا كفيء تولى
وكما عاينت فيه الضبابا
نارُ هذا الموت في الناس طرا
كُل يومٍ قد تزيد التهابا
إنما الدنيا بلاءٌ وكُدُ
واكتئابٌ قد يسوق اكتئابا

Dünyaya basiretli gözlerle bakarsan görürsün ki dünya serap gibidir.

Dünya geçip giden gölge gibidir. Orada gördüğün sis misali

Her geçen gün alevi artan bu ölümün ateşi tüm insanlar içindir.

*Dünya ancak bela, zorluk ve üzüntü üstüne üzüntü verir.*¹⁶⁴

Ahret hayatına nazaran bir öğün veya bir öğünden daha az kaldığımız¹⁶⁵ bu dünya hayatında hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamak, insanı aldatan ve kişiye asıl yurdunu unutturan bir duygudur. Hz. Peygamberin (s.a.v.) tavsiyesi üzere ağız tadını kaçıran ölümü hatırlayıp düşünmek¹⁶⁶, kişiyi bu aldatıcı duygudan kurtarır. Şair aşağıdaki beyitlerle kişiyi, dünya bağlılığından ve ölümsüzlük duygusundan kurtarabilmek adına ölümü ve bu ölümün tabii sonucu olarak aile ve maldan ayrılığı hatırlatarak nasihat etmiştir:

تَمَسَّكْتُ بِأَمَالٍ
طَوَالَ بَعْدَ أَمَالٍ
وَأَقْبَلْتُ عَلَى الدُّنْيَا
بِعِزْمِ أَيِّ أَقْبَالٍ

¹⁶³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 14

¹⁶⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l- Atâhiye*, 52

¹⁶⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Naziat 79/46

¹⁶⁶ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en- Nesai, *Es- Sünen*, nşr. Ammar Lityar, (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1438/2017), "Cenaiz", 3 (No. 1824)

أيا هذا تجهز لفراق الاهل والمال
فلا بد من الموت على حال من الحال

Uzun emellere bağlandım durdum. Ne emeller

Israrla dünyaya yöneldim durdum. Ne yönelme

Ey insan! Ailenden ve malından ayrılmaya hazırlan.

*Öyle veya böyle. Ölümden kurtuluş yoktur.*¹⁶⁷

İman esaslarından olan kadere iman Müslümanlığın gereklerindedir.¹⁶⁸ Her bir insan için yazılmış bir kader olsa da insanı yaratanın, kaderini istediği gibi şekillendirebilmesi için ona vermiş olduğu bir irade vardır. Dün geçmiştir, yarın bilinmez. Kişiye kalan ise bugün ve bu saattir. Şair, insanın içinde bulunduğu günü, kıymetini bilerek değerlendirmeyi, kaderini faydalı şekillendirmeyi şöyle öğütler:

إنما دنياك يوم واحد فإذا يومك ولى لم يعد
يفصل الله إلهي ما يشاء ما لأمر الله فينا من مرد

Senin dünyan ancak bir gündür. O günün geçti mi geri gelmez.

*Yüce rabbim dilediğine hükmeder. Hiçbirimiz onun emrini geri çeviremeyiz.*¹⁶⁹

Şiir yoluyla nasihatlerde bulunan şair, durumun ciddiyetini daha anlaşılır kılmak için bazen de kabir tasvirine başvurarak bir zamanlar yeryüzünde gezip dolaşanların şimdilerde ise ufalanmış cesetler olduklarını gözler önüne serip ibret alınmasını öğütler:

زُرت القبورَ قبورَ أهلِ الملِكِ في الدنيا وأهلِ الرِّعِ في الشَّهواتِ
كانوا مُلوِكْ مأكِلٍ ومشارِبٍ وملابسٍ وروائحٍ عَطِراتٍ
فإذا بأجداسٍ عَرِينٍ من الكِسا وبأوجهٍ في التُّربِ مُنَعَفَراتِ

Kabirlere uğradın. Dünyada iken mülk sahibi, keyif ve şehvet peşindekilerin kabrine

Onlar, yiyecek, içecek, elbise ve güzel kokuların sahibi idiler

*Bir de gördün ki onlar elbiseden arınmış, toprak altında, gömülmüşler.*¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 346

¹⁶⁸ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac, *El-Camiu's-Sahih*, iman, 1

¹⁶⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 127

¹⁷⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 77

Yine aynı yolla fakat daha derin bir anlam taşıyan bir ifade ile kabirlere uğrayıp ölülere seslenmeyi tavsiye eder:

إيت القبور فنادها أصواتًا فإن أجبن فاسئل الأمواتا
أين الملوك بنو الملوك فكلهم أمسى وأصبح في التراب رفاتا

Kabirlere uğra, seslen onlara. Şayet cevap verirlerse sor ölülere

*Nerede krallar ve çocukları. Gece yattılar fakat toprak altında ceset olarak sabahladılar.*¹⁷¹

Aşağıdaki beyitlerde ise şair, ölmeden önce ölmeyi ve geri dönüşü olmayan bir pişmanlıktan önce pişman olmayı önerir:

وَعظمتك أجدات صمت وَنَعْتِكَ أزمانة خفت
وتكلمت عن أوجه تبلى وعن صور شئت
وأرتك قبرك في الحياة وأنت حي لم تمت

Dilsiz cesetler sana vazetti. Sessiz zamanlar sana haber verdi

Konuştu seninle. Çürümüş haliyle ve dağılmış şekliyle

*Gösterdi sana kabrini. Sen dünyada, ölmemiş bir canlı iken.*¹⁷²

Şair, ölülerin veya geçmişte yaşamış olanların ruhlarına hitap eden bir üslup ile okuyucunun ibret almasını ister. Aşağıdaki mısralarda “toprağın tadı” ifadesi ile ölüm sonrası alemin çetin oluşunu vurgular:

يا معشر الأموات يا ضيفان ثرب الأرض كيف وجدتم طعام الثرى
أهل القبور محا التراب وجوهكم أهل القبور تغيرت تلك الخلى

Ey ölüler topluluğu! Ey yer toprağının misafirleri! nasıl buldunuz toprağın tadını?

*Ey kabir ehli! toprak yüzünüzü silmiş. Ey kabir ehli! O güzellikler değişmiş.*¹⁷³

Bazen de yaşlılığı ve insanın adeta yaşayan bir ölü olduğunu hatırlatarak kişiyi gaflet uykusundan uyandırmaya çabalar:

يا أيها الحي الذي هو ميت أفنيت عمرك في النعل والمنى
أما المشيب، فقد كساك رداءه وابتز عن كتفك أريية الصبا

¹⁷¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 83

¹⁷² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 92

¹⁷³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 28

Ey yaşayan ölü! Ömrünü oyalanma ve arzularla tükettin

Yaşlılık, gençlik elbisesini üzerinden çıkarıp kendi elbisesini giydirdi sana.¹⁷⁴

"Gaflete dalan, gülüp oynayan, kabirleri ve toprak altında çürümeyi unutan kul ne bedbahttır! Azan, haddi aşan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini unutan kul ne bedbahttır¹⁷⁵!" hadis-i şerifine telmihte bulunarak hadiste geçen bedbaht kulu şiirinde "aldanmış kimse" olarak tanımlayan şair, bu beyitleriyle nefse gem vurmaya öğretti:

من يَعِشْ يَكْبُرُ، ومن يَكْبُرُ يَمُتْ	والمنايا لا تبالى من أنت
كم وكم قد درجت من قبلنا	من قرونٍ وقرونٍ قد مَضَتْ
أيها المغرور ما هذا الصبأ	لو نهيت النفس عنه لانتهت
أنسيت الموت جهلاً والبلى	وسلت نفسك عنه ولهت
نحن في دارٍ بلاءٍ وأذى	وشقاءٍ وعناءٍ وعنث
منزلٌ ما يثبت المرء به	سالمًا إلا قليلا إن ثبت

Her yaşayan büyüür, her büyüyen ölür. Ölüm geldiği kişiye aldırılmaz.

Bizden önce niceleri geçip gitti. Asırlarca ve asırlarca

Ey aldanmış kişi! Ne bu çocukluk? Nefsini dizginleseydin olmazdı bunlar

Ölümü ve çürümeyi cahillik edip unuttun mu? Nefsin onları unutturup oyaladı seni

Bizler bela, eziyet, sıkıntı, meşakkat ve bozgun diyarındayız

Çok azı hariç kişinin güvende kalamadığı bir diyar.¹⁷⁶

Kişinin dünyadan aldığı hazlar ona acı ve cefa olarak geri döner. Şair aşağıdaki beyitlerle dünyanın insanı saptırdığını, evvelinin de ahirinin de hüznü olduğunu belirtir:

أهْرُبُ بِنَفْسِكَ مِنْ دُنْيَا مُضَلَّلَةٍ	قَدْ أَهْلَكَ قَبْلَكَ الْإِحْيَاءُ وَالْمِلَّةُ
مُرٌّ مَذَاقُهُ عَقْبَاهَا، وَأَوْلُهَا	عَدَارَةٌ، تُكْثِرُ الْإِحْزَانَ وَالْعَلَلَا
إِنْ دُقْتُ حُلُوهَا عَادَتْ لِي عَوَاقِبُهَا	مِرَارَةً يَحْتَوِيهَا كُلٌّ مِنْ أَكْلَا
لَمْ يَصْفُ شَرْبُ امْرِئٍ فِيهَا، فَأَعْجِبْهُ	إِلَّا تَكَدَّرَ أَوْ أَمْسَى إِنْ وَشَلَا

Saptıran dünyadan kurtar nefsinin. Çünkü o, senden önce canlıları ve milletleri yok etti

¹⁷⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 26

¹⁷⁵ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et- Tirmizi, *Es- Sünen*, sıfatu'l-kıyame, 17

¹⁷⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 73

Sonu acı, başı vefasız. Ancak hüznün ve sıkıntı verir.

Ondan güzel bir tat alsam bu bana acı olarak geri döner. Her tadana olduğu gibi

Kişinin içtiği bir içecek, şaşılır ki, can sıkıntısından başka bir şey vermez.

Ya da ona gözyaşı olarak geri döner.¹⁷⁷

Dünyada acı ve cefanın hiç biteceğini söyleyen şair, karamsarlaşmamayı, Allah'tan ümit kesmemeyi ve dertlerin elbet biteceğini de öğütlemeyi ihmal etmez:

هَوْنٌ عَلَيْكَ مَضَائِقَ الدُّنْيَا تَعْدُ سُبُلًا فَجَاجَا
لَا تَضْجُرْنَ لِضَيْقَةٍ يَوْمًا، فَإِنَّ لَهَا أَنْفِرَاجَا

Dünya sıkıntılarına aldırma. Yol alır gider onlar

Bunlara hiç canını sıkma. Feraha ulaşır onlar.¹⁷⁸

İnsanı muhatap olarak seslendiği şiirleriyle öğüt verip nasihat eden şair, bu defa tarihin derinliklerine atıfta bulunarak güç ve kuvvetleriyle dağları oyup mesken edinen eski nesillerin bile bu diyardan göçtüğünü hatırlatarak geçmişte güçlü olan toplumların ve medeniyetlerin zamanla nasıl yok olduğunu sorgulayan bir üslup ile ibret alınmasını öğütler:

يَا سَاكِنَ الدُّنْيَا أَمِنْتَ زَوَالَهَا وَلَقَدْ تَرَى الْأَيَّامَ دَائِرَةَ الرَّحَى
وَلَكُمْ أَبَادَ الدَّهْرِ مِنْ مُتَحَصِّنٍ فِي رَأْسِ أُرْعَنْ، شَاهِقٍ، صَعْبِ الدَّرَى
أَيْنَ الْأَلَى شَادُوا الْحُصُونَ وَجَنَدُوا فِيهَا الْجُنُودَ تَعَزَّزُوا، أَيْنَ الْأَلَى
وَدُؤُ الْمَنَابِرِ وَالْعَسَاكِرِ وَالْدَسَاكِرِ وَالْحَضَائِرِ وَالْمَدَائِنِ وَالْقُرَى
وَدُؤُ الْمَوَاكِبِ وَالْكَتَائِبِ وَالنَّجَائِبِ وَالْمَرَاتِبِ وَالْمَنَاصِبِ فِي الْعُلَى
أَفْنَاهُمْ مَلِكُ الْمُلُوكِ فَأَصْبَحُوا مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَحْسَنُ وَلَا يَرَى

Ey dünya sakini! Günlerin değirmen taşı gibi olduğunu gördüğün halde

Dünyanın sona ermesinden korkmadın

Zaman yüksek dağlarda, çetin doruklarda korunan nicelerini yok etti.

Nerede kaleler inşa ederek, ordular toplayarak güçlenen ilk toplumlar? Nerede onlar?

Tahtların, birliklerin, koca arazilerin, medeniyetlerin, şehir ve köylerin sahipleri nerede?

¹⁷⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 351

¹⁷⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 114

Alayların, tugayların, yüksek mevki ve mertebelerin sahipleri nerede?

*Kralların kralı onları yok etti. Uyandıklarında hiçbiri hissetmiyor ve görmüyordu.*¹⁷⁹

Şair, İslâm dışı bir itikadının olduğunu düşünenlere cevap niteliğinde Allah'ın Esmalarını aşağıdaki şiirinde zikrettikten sonra kişiye yalvarırcasına ve ısrarla pişman olup hatalardan dönmeyi haykırır:

هُوَ لَمْ يَزَلْ مَلِكًا عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى	وَهُوَ الْخَفِيُّ الظَّاهِرُ الْمَلِكُ الَّذِي
وَهُوَ الَّذِي فِي الْمَلِكِ لَيْسَ لَهُ سِوَى	وَهُوَ الْمُفَدِّرُ وَالْمُدَبِّرُ خَلَقَهُ
فِينَا وَلَا يُقَى عَلَيْهِ إِذَا قَضَى	وَهُوَ الَّذِي يَقْضِي بِمَا هُوَ أَهْلُهُ
بَعْدَ الضَّلَالِ مِنَ الضَّلَالِ إِلَى الْهُدَى	وَهُوَ الَّذِي أَنْجَى وَأَنْقَذَ شَعْبَهُ
حَتَّى مَتَى، حَتَّى مَتَى، وَإِلَى مَتَى	حَتَّى مَتَى لَا تَرَعُوِي يَا صَاحِبِي

O hem gizli hem açıktır. Arşa istiva edendir. Hükümranlığı asla bitmeyecek olan kraldır.

Takdir eden, kullarını yöneten odur. Hükümdarlıkta ondan başkası yoktur.

Layıkıyla hüküm veren odur. Ona hüküm geçmez.

Yarattıklarını dalaletten hidayete erdiren odur.

Ne zamana kadar hatalardan dönmeyeceksin ey dostum?

*Ne zamana kadar! Ne zamana kadar! Nereye kadar.*¹⁸⁰

3.3. Dünyaya Sitem

Ebü'l-Atâhiye'nin kişileştirme yaparak dünyaya hitaben dile getirdiği beyitlerini ele aldığımız bu bölümde o, esef ederek ve hayıflanarak aslında dünyayı tarif eder. Aynı zamanda geçmiş yaşantısına duyduğu nedameti, dünyaya olan öfkesiyle karşımıza çıkar. Bu öfke ve serzenişlerinin altında da yine öğüt ve nasihatler yatar:

الآن يا دُنْيَا عَرَفْتُكَ فَادْهَبِي يَا دَارَ كُلِّ تَشْتَتٍ وَ زَوَالٍ

Ey dünya! Ey tüm dağılmaların ve yok olmaların diyarı!

*Şimdi tanıdım seni. Uzaklaş benden.*¹⁸¹

¹⁷⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 27

¹⁸⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 27

¹⁸¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 225

Dili damağı kurumuşçasına susamışların, gördükleri her su birikintisini kirliliğine aldırmadan kana kana içmeleri zararlı sonuçlar doğurabilir. Şair dünyaya tamahı, vahşi hayvanların salyalı dilleri ile temiz olup olmaması fark etmeksizin et parçasına saldırmalarına benzetirken dünyanın da kirli su birikintisi veya kokuşmuş bir et parçası olduğunu ima eder ve "o gün herkes yaptığının karşılığını bulur" ayet-i kerimesinden de iktibas ederek şöyle der:

كَأَنِّي بِالذَّيَارِ قَدْ خَرَبْتُ وَبِالدَّمُوعِ الْغِزَارِ قَدْ سَكَبْتُ
فَضَحْتُ لَا بِلِ جَرَحْتِ، وَاجْتَحْتُ يَا دُنْيَا رَجَالًا عَلَيْكَ قَدْ كَلَبْتُ
الْمَوْتُ حَقٌّ وَالذَّارُ فَانِيَةٌ وَكَلَّ نَفْسٍ تُجَزَى بِمَا كَسَبْتُ

Harap olmuş bir diyarayım. Çokça gözyaşı dökülen bir diyar.

Rezil ettin. Hayır! İncittin ve altüst ettin ey dünya! Kudururcasına sana koşanları.

Ölüm haktır. Bu diyar fanidir. Ve her canlı yaptığını bulacaktır¹⁸²

Şair Ebü'l-Atâhiye, yukarıda ele aldığımız tüm dünya tanımlamalarını ve verdiği nasihatleri aynı zamanda dünyaya hitaben ve ona öfkeyle de dile getirir:

فَأَنْتِ الدَّارُ فِيكَ الظُّلْمُ وَالْغُدُونُ وَالسَّرْفُ
وَأَنْتِ الدَّارُ فِيكَ الهَمُّ وَالْأَحْزَانُ وَالْأَسْفُ
وَأَنْتِ الدَّارُ فِيكَ العَدْرُ وَالتَّنْغِيصُ وَالْكَؤُفُ
وَفِيكَ لِسَاكِنِكَ العَيْنُ وَالْأَفَاتُ وَالتَّلْفُ

Sen ki içinde zulüm, düşmanlık ve taşkınlığın olduğu bir diyarsın.

Sen ki içinde dert, tasa ve üzüntünün olduğu bir diyarsın.

Sen ki içinde ihanet, çekilmezlik ve meşakkatin olduğu bir diyarsın.

Ve sende sakinlerin için gasp, afet ve ziyan vardır.¹⁸³

Şair, aşağıdaki beyitte dünyanın gerçek bir ikamet yeri olmadığını vurgulayarak, asıl rahatlığın ve huzurun ölümden sonraki ahiret yurdunda olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, dünya hayatının zorluklarını ve geçiciliğini eleştiren bir bakış açısını yansıtmaktadır:

أَفْتُ لِلدُّنْيَا فَلَيْسَتْ هِيَ بَدَارُ إِنَّمَا الرَّاحَةُ فِي دَارِ الْقَرَارِ

¹⁸² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 71

¹⁸³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 280

*Öf, dünyaya! O, ikamet diyarı değil. Rahatlık ancak asıl ikamet diyarındadır.*¹⁸⁴

Dünya, tadı olmayan bir deniz; dünya meşgaleleri ise insanı gaflet çukurunda bırakan, onu amacından saptıran, küçümsercesine ve alay edercesine sağa sola yalpalatan bir dalga. Bu küçümseme, şairde öfkeye sebep olmuş ve Ebü'l-Atâhiye' nin dilinden şu sitem ile dökülmüştür:

أَفْ لَدُنِّيَا تَلَا عَيْتٌ بِي تَلَا عُبُ الْمَوْجِ بِالْغَرِيْقِ

*Öf, dünyaya! Dalganın, boğulmakta olanla oynadığı gibi oynadı benle.*¹⁸⁵

Her şey, Allah'ın bilgisiyle kuşatılmıştır ve insanlık tarihinin son bulduğu gün, O'nun huzurunda hesap verme yükümlülüğünden kaçış mümkün değildir. Dünyanın yanıltıcı yönü insanı çoğunlukla maddi zevklere düşürerek bunların kalıcı olmadığını unutturur. Şair aşağıdaki mısradaki dünyaya hitaben ama dolaylı yoldan da insana bir hatırlatmada bulunarak hesap gününü hatırında tutmasını ve bu bilinçle yaşamasını ayet-i kerime ile teşvik etmektedir:

أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ مَا أَنْتَ يَا دُنْيَايَ إِلَّا غُرُورٌ

*İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır.*¹⁸⁶ *Ey dünyam sen ise ancak bir aldatmasın.*¹⁸⁷

Gölge, geçici ve belirsizdir. Şair, dünyayı gölgeye benzeterek sınırlı ve net olmayışını, dünyanın, insanlar için bir geçiş noktası olup kalıcı bir yer olmadığını söyler ve okuyucuyu manevi değerlere yönelmeye teşvik ederek şöyle der:

مَا أَنْتَ يَا دُنْيَا بَدَارٍ إِقَامَةٍ مَا زَلْتِ يَا دُنْيَا كَفِيَّ عِظْلَالٍ

*Ey dünya! Sen mesken diyarı değilsin. Ey dünya sen hep bir gölgesin.*¹⁸⁸

Şair, lezzet arayışı serüveninde karşılaştığı zorlukları dile getirirken, hayatın sunduğu geçici tatların aldatıcı doğasına da vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, geçici hazların sağladığı tatminin kalıcı ve derin bir mutluluğa ulaşmada yetersiz olduğunu ifade ederken, değil derin bir mutluluk, aksine cefa ve sıkıntı bulduğunu da anlatır. Bu anlatımda, şairin içsel bir sorgulama sürecine girdiğini ve yüzeysel zevklerin ötesinde daha anlamlı bir tatmin arayışında olduğu görülmektedir:

¹⁸⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 181

¹⁸⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 296

¹⁸⁶ Şûrâ 42/53

¹⁸⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 198

¹⁸⁸ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 329

طَلَبْتُكَ يَا دُنْيَا، فَأَعَذَرْتُ فِي الطَّلَبِ
فَمَا نِلْتُ إِلَّا الْهَمَّ وَالْعَمَّ وَالنَّصَبَ
فَلَمَّا بَدَأَ لِي أَنْيَ لَسْتُ وَاصِلًا
إِلَى لَدَّةٍ، إِلَّا بِأَضْعَافِهَا تَعَبٌ

Seni talep ettim ey dünya! Ve talebimden pişman oldum.

Çünkü sadece gam keder ve yorgunluk buldum.

Anladım ki herhangi bir lezzete ulaşamıyorum.

O lezzetlerden çok meşakkat buluyorum.¹⁸⁹

3.4. Dünya Hayatı Gerçeği Olarak İnsanlar

Zorunlu olarak bir anne ve babadan dünyaya gelen insan, doğumundan ölümüne kadar hemcinsine bir şekilde ihtiyaç halinde hayat sürer. İzaha gereği olmayan bu ihtiyaç aile, akrabalık, dostluk, iş arkadaşlığı, şehir, vatan vb. suretlerde tezahür etmiştir. Bundan dolayı olmalıdır ki insan hakkında en genel tanımlardan birisi onun sosyal varlık olmak yönüne vurgu yapmaktadır.

Kur'ân'da birçok âyette Allah, müminlerin birbirleriyle kardeş olduğunu,¹⁹⁰ akrabalık bağları başta olmak üzere yetim, yoksul, komşu vb. hukukları gözetmek gerektiğini¹⁹¹ ve toplum hayatının selametini felç eden gıybet,¹⁹² iftira,¹⁹³ kibir¹⁹⁴ ve kötü sözlerden uzak durma¹⁹⁵ lüzumunu ifade eder. Tüm bunlar, Müslümanların kuru ve zayıf bir kalabalık değil, anlamlı ve güçlü bir birlik olmalarını temin etmek içindir. Kardeşlik bağlarını güçlü kılmaya teşvik eden onlarca hadiste, bu hususun altı defalarca çizilmiştir.¹⁹⁶

Kur'ân âyetleri ve hadislerin birlik olmaya dair çağrısı her ne kadar müsellemler olsa da İslam literatüründe insanlardan uzak durmaya dair müstesna bir uyarı da söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v) bazı hadislerinde daha sonra halvet yahut uzlet şeklinde kavramlaşacak olan istisnai bir tecride kapıyı açık bırakmıştır.¹⁹⁷ Muhtemeldir ki İslam toplumunda, ahlaki yozlaşma

¹⁸⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 49

¹⁹⁰ Kur'ân Yolu (Erişim 20 Ağustos 2024), el-Hucurât 49/10.

¹⁹¹ *Kur'an-ı Kerim*. en-Nisâ 4/36.

¹⁹² *Kur'an-ı Kerim*. el-Hucurât 49/12.

¹⁹³ *Kur'an-ı Kerim*. en-Nisâ 4/112.

¹⁹⁴ *Kur'an-ı Kerim*. en-Nahl 16/23.

¹⁹⁵ *Kur'an-ı Kerim*. en-Nisâ 4/148.

¹⁹⁶ Konu hakkında ayrıntı için bk. Ramazan Şahan, "İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: BİR Vücutun Organları", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (2015), 113-140.

¹⁹⁷ İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Uzletü ve'l-İnfirâd*, thk. Ebû Ubeyde (Riyad: Dâru'l-vatan, 1998), 55. Kavram hakkında ayrıntı için bk. Halim Gül, "Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsânî Boyut Açısından Kur'ân Ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* (AGİİD) 7 (2020), 61-80.

ve dâhili tefrikaların behemehâl yaşanacağı gerçeğinden hareketle, zarardan mahfuz kalmak için bir içe dönüş, bir içe kapanıklık hali teşvik edilmiştir.¹⁹⁸

Sözü Arap şiirine getirecek olursak, Arap şairleri içerisinde mevzubahis içe dönüş en güçlü bir şekilde, Abbasiler dönemi şairlerinden Ebü'l-Atâhiye tarafından dile getirilmiştir. Edebiyat tarihçilerinin görüşüne göre, şairi böyle bir eğilime sevk eden en önemli husus, dönemin bariz niteliği olan refahtır. Hatta o dönemin Bağdat'ı için *Medînetu'l-mâl* yani *paranın şehri* yakıştırması yapılmaktadır.¹⁹⁹ Fetihler sonucu Abbasilerin elde ettiği devasa ganimetler, beraberinde başta saray ve çevresi olmak üzere halkta, ahlaki yozlaşma ve özden uzaklaşmayı getirmiştir. Buna tepki olarak o tarihlerde, Abbasi toplumunda öze dönüş manasında bir zühd eğilimi kuvvet bulmuş ve buna dair eserler telif edilmiştir.²⁰⁰ Edebiyatçılığını kelimenin tam anlamıyla zühde adayan Ebü'l-Atâhiye'nin divanı baştan aşağıya bu minval üzere şiirlerle doludur.²⁰¹

Zühd edebiyatının kuşkusuz öncü ismi olan Ebü'l-Atâhiye'nin şairliği ve zühd anlayışı üzerine Arap ve Türk akademilerinde pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda şairin divanı biçim ve içerik açısından incelenmiştir. Şairin zühd anlayışı Türk akademisinde makale düzeyinde 3 yayının,²⁰² tez düzeyinde ise 1 çalışmanın²⁰³ konusunu teşkil etmiştir. Genel anlamda şairliği ise doktora düzeyinde incelenmiştir.²⁰⁴ Arap dünyasında ise şair bir hayli rağbet görmüştür. Suudi Arabistan merkezli saygın akademik veri tabanı Daru'l-Manzûme'nin verilerine göre, şair hakkında tüm Arap dünyasında yaklaşık 100 çalışma listelenmektedir.

Şair, divanında yüzlerce kez mutlak anlamda insanlardan olumsuz bahsetmektedir. Onların aldatıcı ve ikiyüzlü oluşlarından, çıkarlarına düşkün menfaatperest yapılarından, dedikoduya müptela hallerinden, dünya malına tamahkârlık edip ahireti unutuşlarından vb. defalarca sitemde bulunur. Şairin yaşadığı toplumda insanların tamamı tabii ki öyle olamaz. Bunu şair de iddia edecek değildir. O halde şair, kötü ahlak sahiplerinden şikâyet ederken bunu neden

¹⁹⁸ Zühd kavramı hakkında ayrıntı için bk. Kadir Özköse, “Zühd Ve Sûfilerin Zühde Yükleedikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2002), 175-194.

¹⁹⁹ İzzeddîn İsmâîl, *fi'l-Edebi'l-Abbâsî* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1975), 297.

²⁰⁰ Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabi el-asru'l-Abbâsiyyu'l-evvel* (Kahire: Dâru'l-maârif, 1966), 2/399-413.

²⁰¹ Zühd şairleri hakkında ayrıntı için bk. Atilla Yargıcı, “I. Abbasi Döneminde Zühd Şairleri”, *Nüsha* 19 (2005), 57-68.

²⁰² Faruk Çiftçi, “Ebu'l-Atâhiye'nin Şiirlerinde Zühd Anlayışı”, *Nüsha* 23 (2006), 76-96; Azat Toktonaliev, “Abbasi Devrinde Zühd Kavramı: Ebü'l-Atâhiye Örneği”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2019), 111-126; Adnan Arslan, “Klasik'ten Modern'e Arap Edebiyatında Değişmeyen Tema: Fani Dünya Ebu'l-Atâhiye Ve Ebu'l-Kâsım Eş-Şâbbî Karşılaştırması”, *SSS Journal* 4/13 (2018), 101-113;

²⁰³ Emine Esen, *Ebu'l-Atâhiye Hayatı Ve Zühd İle İlgili Şiirlerinin Tesbiti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995);

²⁰⁴ *Metin Parıldı, Ebu'l-Atâhiye ve Şiiri (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).*

insanların geneline teşmil etmiştir? Bu soru bu bölümün problemini oluşturmaktadır. Toplumun tamamını bedbin bir bakış açısıyla ahlaken çökmüş bir surette tasvir etmesi ve bunu ısrarla vurgulamasının bir anlamı olmalıdır.

Bu bölümde ilk olarak, şairin söz konusu minval üzere söylediği şiirlerinden öne çıkanları serdedilecektir. Bu kabilden beyitler oldukça fazla oldukları için sanatsal açıdan değerli bulduğumuz örnekler seçilecektir. Daha sonra şairin insanlar hakkında olumlu olduğunu gördüğümüz beyitlerine yer verilecektir. Üçüncü başlıkta ise şairin insanlar hakkında çizdiği karamsar tablonun olası sebepleri tartışılacaktır.

3.4.1. Şairin İnsanlara Dair Karamsarlığı

Şairin divanı üzerine yaptığımız insan ve toplum çerçeveli taramada ilk dikkat çeken husus, tek kelimeyle karamsarlıktır. Şairin gözünde o devrin insanları güvenilmez, aldatıcı, yalancı, riyakâr ve gafil kimselerden müteşekkildir. Aşağıdaki beyitte onun bu karamsarlık ihtiva eden tespiti hayli dikkat çekicidir:

لا تُكذِّبَنَّ فَإِنَّ النَّاسَ مَدَّ خُلُقُوا عَنْ رَغْبَةٍ يُعْظَمُونَ النَّاسَ أَوْ فَرَّقُوا

Aldanmayasın! İnsanlar yaratıldıkları günden itibaren hep

Ya istekleri ya da korkularından dolayı övgüde bulunurlar.²⁰⁵

Bu beyitte şair, insanların samimiyetsizliklerinden şikâyetçidir. Onların birbirleri hakkındaki övgü ve takdirlerinin kesinlikle ya bir çıkar ya da bir korkudan kaynaklandığını dile getirir. Toplumdaki yozlaşma sadece fertlerin samimiyetsizliği ile sınırlı kalmaz, birbirlerini aldatmaya da çalışırlar:

النَّاسُ يَخْدَعُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا مَحْضُوا التَّخَادُعَ بَيْنَهُمْ مَحْضًا

İnsanlar birbirlerini aldatıp durur.

Öyle ki artık sadece karşılıklı aldatmaktan ibarettirler.²⁰⁶

Beytin ikinci şatırında (mısra) şair, aldatma halinin toplum tarafından nasıl benimsendiğini anlatırken kelimelerini özenle seçer. Aldatmanın geçici bir hal değil, toplumun karakteri haline geldiğini *مَحْضُوا* fiiliyle ifade eder. *Katışıksız ve saf olma* anlamına gelen fiil,²⁰⁷ bu beyitte *التَّخَادُعَ*

²⁰⁵ Ahmed Muhammed 'Alyân, *Ebu'l-'Atâhiye Hayâtuhû ve a'râduhû 'ş-şî'riyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubil'-İlmiyye, 1991), 174.

²⁰⁶ Kemâluddîn İbnü'l-'Adîm, *Buğyetu't-taleb fi târîhî Haleb*, thk. Suheyl Zekâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/789. (12 Cilt)

²⁰⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 7/227. (15 Cilt)

“karşılıklı aldatma” ile beraber kullanılmış ve fiilin anlamını tekit etmek için de nahiv ıstılahınca *meful-ü mutlak* olarak مَحْضًا getirilmiştir. Buna göre şair, toplumu tamamen çepeçevre kuşatmış, damarlarına kadar sirayet etmiş bir aldatma halini şiirinde tekitli olarak ifade etmiştir.

Şairin eleştiri oklarına hedef olan diğer bir kesim de insanları irşat etmek için kürsülere çıkan vaizlerdir. Vaizler, vaaz ve hutbelerinde başkalarını doğru yola sevk edeyim derken tutarsızlık edip aynı hataları kendileri de işlerler:

يا وَاَعْظَ النَّاسِ قَدْ أَصْبَحَتْ مُهْتَمًّا إِذْ عِبَتْ مِنْهُمْ أُمُورًا أَنْتَ تَاتِيهَا

كَالْمَلِيسِ الثَّوْبِ مِنْ عُرِيٍّ وَعَوْرَتُهُ لِلنَّاسِ بَادِيَةٌ مَا إِنْ يُوَارِيهَا

Ey insanlara vaaz veren! Başkaları ile meşgul olup durdun.

Hâlbuki sen onları ayıpladın da aynılarını sen yapar oldun.

*Çıplak birine elbise giydirip de kendi avreti görünen kişi gibi.*²⁰⁸

Toplumda en çok şefkat ve yardıma muhtaç bulunanlar, herhangi bir musibete giriftâr olanlardır. Hâlbuki şaire göre, toplumda insanlar böyle musibet zede kimseleri ihmal ederler, zengin ve makam sahibi olanlara teveccüh gösterirler. Bu da toplumun samimiyetten ne denli uzaklaştığını göstermektedir:

وَالْمُبْتَلَىٰ فَهَوَّ الْمَهْجُورُ جَانِبُهُ وَالنَّاسُ حَيْثُ يَكُونُ الْمَالُ وَالجَاهُ

Musibet zedeye kimse teveccüh etmez.

*Para ve makam nerede ise insanlar da oradadır.*²⁰⁹

İnsanların çıkarıcı olduklarını defalarca dile getiren şair, aşağıdaki beytinde onların bu özelliklerini şöyle tahkir eder:

يَسْتَعْنِمُ النَّاسُ مِنْ قَوْمٍ فَوَائِدُهُمْ وَإِنَّمَا هِيَ فِي أَعْنَاقِهِمْ رَبَقٌ

İnsanlar, başkalarındaki çıkarlarını ganimet bilirler.

*Çıkarları ise boyunlarında bir kementten ibarettir.*²¹⁰

Bu beyitte çıkarıcı insanlar gayet veciz bir dille tahkir edilir. Hayvanların boyunlarına çekilip sürüklenmeleri için takılan kemen anlamındaki رَبَقٌ kelimesi²¹¹ şiirde ustaca kullanılmıştır.

²⁰⁸ Sirâcuddîn Muhammed, *ez-Zuhd fi 'ş-şi'ri'l-'Arabî* (Beirut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'îyye, ts.), 39.

²⁰⁹ Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye* (Beirut: Dâru Beyrût, 1986), 470.

²¹⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye*, 286.

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 10/113.

Kelimenin yaptığı çağrışıma göre çıkarıcı tipler, insanı insan yapan ahlaki değerlerden öylesine uzaklaşmışlardır ki kimde bir menfaat görseler ona boyun eğip tabasbus etmeye razı olurlar. Boynuna kement takılan bir hayvan nasıl olduğu yerde bağlı kalıyorsa menfaat düşkününü insanlar da fayda gördüğü kişilere el etek öpüp öyle bağlanırlar. Açıkçası bu beyitte oldukça ağır bir tahkir dikkat çekmektedir. Benzer anlamı aşağıdaki beyitte de pekiştirmek ister:

رَأَيْتُ النَّاسَ أَتْبَاعاً لِذِي الدِّينَارِ وَالدرِّهَمِ

*Gördüm ki insanlar, dinar ve dirhem sahiplerinin peşindeler.*²¹²

Yine diğer bir beyitte insanların zengin olanlara aşırı teveccüh edip onlardan çıkar beklediğini şöyle dile getirir:

قَدْ بَلَوْنَا النَّاسَ فِي أَخْلَاقِهِمْ فَرَأَيْنَاهُمْ لِذِي الْمَالِ تَبَعٌ

İnsanların ahlakını imtihan ettik; gördük ki onlar,

*Hep mal sahiplerinin peşindeler.*²¹³

Diğer bir beyitte de insanların birbirleriyle olan rekabet halinin siyasi düşmanlıklara götürdüğünü şöyle ifade eder:

وَالنَّاسُ يَخِيطُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً عَلَى طَلَبِ الرِّئَاسَةِ

*Yöneticilik hırsıyla insanlar birbirlerini yiyip bitiriyorlar.*²¹⁴

İnsanların birbirlerine yardım etmek istemediklerini dile getirmek için şair, epey mübalağalı bir üslubu benimsemekten imtina etmez:

لَوْ رَأَى النَّاسُ نَبِيًّا سَأَلُوا مَا وَصَلُوهُ

*İçlerinden bir peygamber çıkıp da bir şey istese ona da vermezlerdi.*²¹⁵

Şair, kendi toplumundaki ahlaki çöküntüden öylesine şikâyetçidir ve insanlar hakkında o denli karamsardır ki fayda vermek bir kenarda dursun, zarar vermemelerinin dahi büyük bir fazilet sayar:

فَسَدَّ النَّاسُ جَمِيعاً قَامِسِي خَيْرُهُمْ مَنْ كَفَّ عَنَّا أَدَاهُ

İnsanların tamamı öyle bozulmuş ki

²¹² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 400.

²¹³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 256.

²¹⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 231.

²¹⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 474.

*En hayırlısı bize zararı dokunmayanı olmuş.*²¹⁶

Şair, insanların değer yargılarında ne derece fesada uğradıklarını şöyle dile getirir:

فَسَدَ النَّاسُ وَصَارُوا إِنْ رَأَوْا صَالِحاً فِي الدِّينِ قَالُوا مُبْتَدِع

*İnsanlar o derece bozulmuş ki salih bir insanı da görseler bu bidatçı derler.*²¹⁷

Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra insanların azgınlık ve sapkınlık içinde düştüğünü anlatırken toplumuna karşı epey bir umutsuzluk içerisindedir:

طَغَى النَّاسُ مِنْ بَعْدِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ فَقَدْ دَرَسَتْ بَعْدَ النَّبِيِّ الشَّرَائِعُ

İnsanlar Nebi Muhammed'den azgınlığa girdi;

*Ondan sonra şeriat yok oldu.*²¹⁸

Aynı şekilde şair, insanlardan bir iyilik beklentisi içine girmemenin mutluluk kaynağı olduğunu şöyle dile getirir:

إِنَّمَا الرَّاحَةُ الْمُرِيحَةُ فِي الْيَأْسِ سِ مِنْ النَّاسِ وَالْغِنَى فِي الْقَنَاعَةِ

Huzur veren rahat ancak insanlardan ümit kesmektir.

*Bir de zenginlik Kanaat'tadır.*²¹⁹

Diğer bir beyitte de insanların dilinden selamette kalmanın kimse için mümkün olmadığını söyler:

وَمَنْ ذَا الَّذِي يَتَجَوَّعُ مِنَ النَّاسِ سَالِماً وَلِلنَّاسِ قَالٌ بِالظُّنُونِ وَقِيلٌ

Kim insanlardan selamette kalıp da kurtulabilir ki?

*İnsanların dedikodularından başka bir şeyi yok.*²²⁰

Şair, insanların aç kurtlar gibi olduğunu, bu yüzden onlardan çok da fazla bir şey beklememek lüzumunu takhirkâr bir dille şöyle ifade eder:

سَامِحَ النَّاسَ فَإِنِّي أَرَاهُمْ أَصْبَحُوا إِلَّا قَلِيلاً ذُنَابَا

²¹⁶ Ahmed 'Alyân, *Ebu'l-Atâhiye Hayâtuhû*, 153.

²¹⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 258.

²¹⁸ Şukrî Faysal, *Ebu'l-Atâhiye: Eş'ârühü ve ahbâruhü* (Şam: Matbaatu Câmiati Dimeşk, 1965), 216.

²¹⁹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 270.

²²⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 356.

*İnsanları mazur gör; zira onların çok azı müstesna hepsi de birer kurt olmuş.*²²¹

Diğer bir beyitte de insanların kötü oldukları halde kendilerini iyi, parlak ve faydalı olarak göstermeye çalıştıklarından sitem eder:

تَرَى النَّاسَ طُرًّا وَقَدْ أَبْرَقُوا بُلُومَ الْفِعَالِ وَقَدْ أَرَعَدُوا

Görüyorum ki insanlar kötü fiiller yaptıkları halde

*Şimşek gibi çakıp gök gürültüsü gibi gürlüyor.*²²²

Ebü'l-Atâhiye'nin insanlar hakkındaki olumsuz düşüncelerini yansıtan beyitler bunlar ile sınırlı değildir. En az bir bu kadar daha beyitte, şairin toplumda yaygınlık gösteren kötü ahlaklardan sitem ettiği görülmektedir.

3.4.2. İnsanlar Hakkında Olumlu Şiirler

Bu beyitlerde şair, bir önceki başlıktaki beyitlerin aksine, insanlar hakkında olumlu tespitlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla şairin insanlar hakkındaki menfi mülahazaları mutlak değildir. Örneğin; aşağıdaki beyitte, açık bir şekilde insanların birbirlerine muhtaç bulunduğu ve toplumdan koparak sıyrılmamanın mümkün olmadığına gerçekçi bir dille şöyle işaret eder:

خُذِ النَّاسَ أَوْ دَعِ إِنَّمَا النَّاسُ بِالنَّاسِ وَلَا بُدَّ فِي الدُّنْيَا مِنَ النَّاسِ لِلنَّاسِ

İnsanları al ya da bırak. Ancak insanlar insanlarla var olur.

*Dünyada insanlar diğer insanlar için olmak zorundadır.*²²³

Bu beyitteki “sosyal varlık” vurgusunun zühd edebiyatının umdesi kabul edilen Ebü'l-Atâhiye tarafından ifade edilmiş olması büyük bir önemi haizdir. Zira zühd denildiğinde ilk akla gelen suret, insanlardan terk-i diyar edip uzlete çekilmektir. Ancak şair, böyle bir anlayışın isabetli olmadığını bu beytiyle dile getirerek dengeyi sağlamak ister. Beyitte kullanılan harf-i cerlerin özellikle seçildiği gözden kaçmamaktadır. İlk mısradaki geçen با “bâ” harf-i ceri, Arap nahvine göre birden fazla anlamlar ihtiva eder. Bir anlamı *ilsâktir* ki buna göre insanlar diğer insanlara sosyal bakımdan adeta yapışık durumdadır. *Mülâbese* ve *muhâlata* manasına göre ise insanlar, hemcinsi olan diğer insanlarla ihtilat edip beraberce yaşamak durumundadır. Diğer taraftan harf-i cerin *istiâne* anlamı da vardır ki buna göre de insanoğlu diğer insanların yardımına muhtaçtır.

²²¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 53.

²²² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 135.

²²³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 228.

Ebü'l-Atâhiye'nin ilk başlıkta yer verilen beyitlerinden insanlardan uzak durmak yahut en azından mesafe koymak gerektiği anlaşılabilir. Şairin böyle bir niyetinin olmadığı şu sözlerinden aşikârdır.

وَالطُّفُّ لِكُلِّ امْرِيٍّ بِرَفْقٍ وَإِقْبَلِ مِنَ النَّاسِ مَا تَيْسَّرُ

*Herkese yumuşak davran; insanların mütevazı hediyelerini de kabul et.*²²⁴

İlk başlığın beyitlerinde çizilen insan portresi karşısında toplumdan iğrenip bir kenara çekilmek gibi tavsiye akla gelebilir. Oysaki şairin aşağıdaki sözleri, insanların kusurlarına karşı affedici olmayı şöyle öğütler:

أَتَطْلُبُ صَاحِبًا لَا عَيْبَ فِيهِ وَأَيُّ النَّاسِ أَلَيْسَ لَهُ عُيُوبٌ

*Kusuru olmayan bir dost mu arıyorsun? Hangi insan kusursuz ki?*²²⁵

Diğer bir beyitte ise şair, insanların öfkeli oldukları zamanda sakın davranmak gerektiğini şöyle öğütler:

سَاهِلِ النَّاسَ إِذَا مَا غَضِبُوا وَإِذَا عَزَّ صَدِيقُكَ فَهِنِ

İnsanlar öfkelenediklerinde onlara karşı müsamahalı ol.

*Arkadaşın sana sıkıntı çıkardığında sen alttan al.*²²⁶

Bir beyitte de insanların dış görünüşüne aldanmamak gerektiğini fakir görünen kimselerde de büyük bir asalet olabileceğini ifade eder:

إِذَا أَرَدْتَ شَرِيفَ النَّاسِ كُلَّهُمْ فَإِنظُرْ إِلَى مَلِكٍ فِي زِيٍّ مَسْكِينٍ

*İnsanların en şerefliğini istiyorsan miskin kıyafetinde krala bak.*²²⁷

3.4.3. Şairin Karamsar Sözleriyle Muhtemel Amacı

İlk iki başlıkta yer verilen şiirlerin birbirleri ile zahiren çeliştiği açıktır. İlk başlığın kapsamı altındaki şiirlerde, insanlar hakkında genel anlamda oldukça koyu bir karamsarlık söz konusu iken ikinci başlıkta yer alan şiirler ise kesinlikle tam aksi bir tablo çizmektedir. O halde şairi böyle bir bakış farklılığına iten etkenin ne olduğuna dair bir sorunun cevabı aranmalıdır. Bu sorunun cevabı kanaatimizce, Klasik Arap dili ve belagati âlimlerince *siyak*, günümüzde ise

²²⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 199.

²²⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 36.

²²⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 438.

²²⁷ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l- Atâhiye*, 439.

bağlam/kontekst olarak bilinen kavramda gizlidir. Şöyle ki ister sözlü olsun ister yazılı, sarf edilen ifadelerin tamamı belirli bir bağlam içerisinde vücut bulmaktadır.²²⁸ Sözün kastedilen anlamını tespitte olmazsa olmaz unsurlardan biri olan bağlam, söz içi/dizgisel (siyâku'l-makâl) ve durumsal/olgusal (siyâku'l-makâm) şeklinde ikiye ayrılmaktadır.²²⁹ Bunlardan ilkinde metnin içindeki kelime ve terkiplerin sarf-nahiv ve belâgat disiplinleri işletilerek anlam çözümlemesi yapılır. Diğerinde ise anlamın tespitinde, metin dışı öğelere başvurulur. Söz konusu âyet ise esbâb-ı nüzul, hadis ise vürûd-ü hadîs gibi dış unsurların tespiti ile anlam daha isabetli bir surette tayin edilebilir. Konuşmacının niyeti, muhatabın bilişsel düzeyi, sözün içinde doğduğu atmosferin durumu vb. pek çok dış öğe, aynı sözün farklı anlamlara gelmesinde etkili olmaktadır. Bundan dolayıdır ki birbiri ile zahiren çelişkili görülen ayet ve hadis rivayetlerinin vuzuha kavuşturulmasında, âlimler söz konusu siyâku'l-makâmı sıklıkla işletmektedirler.

Sözü Ebü'l-Atâhiye'nin insanlar hakkında söylediği ağır eleştiri içeren beyitlerine getirdiğimizde burada da söz dışı bağlamın tespiti önem arz etmektedir. Şairin hemcinsinin ahlakına yahut yaşadığı toplumun karakterine yönelik sarf ettiği tahkir dolu ifadelerinin anlamı kanaatimizce şairlerin bağlamı ile ilgili olmalıdır. Şöyle ki Ebü'l-Atâhiye, zühd konulu şairlerini insanların kötüleştiği telkinleriyle temellendirmek ister. Dünyayı, her türlü ziynetiyle terk edip fanilere aldanmamaya davet ettiği zühd şairlerinde, insanlar hakkında olumsuz bir tablo çizerek zühde dolaylı yoldan teşvik eder. Mademki toplumda ahlaki yozlaşma bu derece intişar etmiştir, o halde bu toplumla kaynaşmaya çalışmanın zarardan başka getirisi olmaz şeklinde bir manayı okuyucusuna telkin etmek ister. İlk başlıktaki örneklerde, şairin insanların ahlaki olgunlukları hakkında umutsuz olduğu görülür. Toplumda iyi insanların da var olduğu inkâr edilemeyecek bir hakikat olduğu halde şairlerinde çizilen bu kapkara tablonun anlamı zühd amacına matuf olmalıdır. Divanın neredeyse tamamında gözetilen zühde teşvik ve Allah'a yöneltmek amacı doğrultusunda insanlık kötülenmiş ve dikkatleri Müslümanların mukaddes değerlerine tevcih etmek istemiştir. Aşağıdaki beyit, insanların kötülenmesindeki amacın ne olduğuna dair fikir vericidir:

لَيْسَ مِنَ النَّاسِ وَارِجُ الْوَاحِدِ الصَّمَدَا فَإِنَّهُ هُوَ أَعْلَى مِنَّةً وَيَدَا

İnsanlardan ümidini kes ve Vahid Samed olan Allah'tan ümit besle.

²²⁸ Hüseyin Baysa, "Fıkhi Hükümün Tesisinde ve Yorumlanmasında Bağlam", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (2023), 250. (245-270)

²²⁹ Halil İbrahim Kocabıyık, "Arap Dilinde Siyak (Bağlam): Dil Dışı Bağlam Örneği", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 32 (2023), 1183.

*Zira O, minnet ve ikram bakımından en yücedir.*²³⁰

Bu beyitte şair, insanları neden olumsuz yönleriyle tasvir ettiği sorusunun cevabının vermektedir denilebilir. Zira amacı kalpleri Allah'a tevcih etmek olan şaire göre bunun yolu, insanlardan ümit kestirmektir.

Diğer bir beyitte de benzer bir şekilde insanları neden kötülediğini izah edercesine şöyle der:

وَعَنِ النَّاسِ بِفَضْلِ اللَّهِ ۖ فَاعْنُوا وَاحْمِدُوهُ

*Allah'ın fazlından dolayı insanlardan yüz çevirin ve O'na hamdedin.*²³¹

Benzer bir beyitte insanlardan Allah'a yönelmenin lüzumunu şöyle dile getirir:

فَقَرَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ لَوْمِهِمْ فَإِنِّي أَرَى النَّاسَ قَدْ أَصَلَدُوا

İnsanların kötülüklerinden Allah'a iltica edin.

*Ben görüyorum ki insanlar (kalpleri) çok katı.*²³²

Aynı yaklaşımı bir başka beytinde de şöyle görürüz:

أَخِي كُنْ عَلَى يَأْسٍ مِنَ النَّاسِ كُلِّهِمْ جَمِيعاً وَكُنْ مَا عِشْتَ لِلَّهِ رَاجِئاً

Kardeşim; insanların tamamından ümidini kes.

*Yaşadığın müddetçe Allah'tan ümit besle.*²³³

Şair aynı manayı şu şekilde de dile getirmiştir:

أَرَى الْيَأْسَ مِنْ أَنْ تَسْأَلَ النَّاسَ رَاحَةً تُمِيتُ بِهَا عُسْرًا وَتُحْيِي بِهَا يَسْرًا

İnsanlardan bir şey istemekten ümidini kesmekte huzur var.

*Ki ancak böyle zorluğu öldürür, kolaylığı yaşatırsın.*²³⁴

Şairin kötü insan motifi ile maksadının ne olduğu şu beyitte kolaylıkla anlaşılacaktır:

إِذَا مَا اجْتَنَّبْتَ النَّاسَ إِلَّا عَلَى النَّفْيِ خَرَجْتَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَنْتَ سَلِيمٌ

*İnsanlardan takva için uzak durursan dünyadan sağ salim çıkar gidersin.*²³⁵

²³⁰ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 136.

²³¹ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 474.

²³² Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 136.

²³³ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 482.

²³⁴ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 186.

²³⁵ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 393.

Yine bir başka şiirinde şöyle der:

وَصَيَّرَنِي يَأْسِي مِّنَ النَّاسِ رَاجِيًا لِّسُرْعَةِ لُطْفِ اللَّهِ مِن حَيْثُ لَا أُدْرِي

İnsanlardan ümidimi kesmem, Allah'ın lütfunu

*Hiç ummadığım yerden beklememe vesile kıldı.*²³⁶

²³⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiye*, 200

SONUÇ

Halifelerin zevk ve eğlence odaklı yaşantıları, kabilecilik, Arap- mevali ayrımcılığı, hanedan içi çekişmeler gibi sebeplerin dayanılmazlığı sonucu Muhammed b. Ali' nin (Hz. Abbas'ın torununun oğlu Ö/ 742- 744) alt yapısını oluşturduğu ihtilal ile başlayıp Ebu'l- Abbas'ın 14 rebiülevvel 132'de (31 Ekim 749) Kufe' de halife ilan edildikten sonra Emevi döneminin sona ermesiyle başlayan yeni Abbasi devri, siyasi hayat başta olmak üzere toplumsal birçok alanda kendinden önceki dönemden farklı olmuştur. Abbasî döneminde, Arap olmayanlara yapılan ayrımcılığın kaldırılması ve özgür düşünce ortamının sağlanması, kaliteli edebiyatçıların gün yüzüne çıkmasını sağlaması ile beraber aynı zamanda dine uymayan, ahlaka ters fikir ve düşüncelerin çekinmeden dile getirilmesine olanak sağlamıştır. Bu durumda beraberinde zühd sefahat ikilemini doğurmuştur. Bu bağlamda Arap şiirinde Ebü'l-Atâhiye, zühdün somutlaşmış bir örneğini sunmaktadır.

Herkesin benzer ya da farklı bir dünya görüşü, dünyayı nasıl gördüğü vardır. Ebü'l- Atâhiye'nin dünyaya bakışı ise biraz öfkeli bir şekilde karşımıza çıkar. O, düştüğü kötü ortamlara başkalarının da düşmemesi için, dünyanın onu aldattığı hâliyle başkalarını da aldatmaması için şiir yoluyla insanları uyarmayı kendine gaye edinmiştir.

Şiirlerinde ki anlam çeşitliliği onun birbirinden farklı birden fazla itikada sahip olduğunu düşündürmüştür. Bazı beyitleriyle zındıklık ile diğer bir beyti ile Maniheistlik ile başka bir beyti ile de Budistlik ile itham edilmiştir. Onun hayatını ve şiirlerini incelediğimiz bu çalışmada, gerçekleştirdiğimiz literatür araştırması sonucunda, tevhit temalı şiirlerinin sayısının kayda değer derecede fazla olduğunu göz önünde bulundurarak, Ebü'l-Atâhiye'nin İslam'ın tasvip ettiği bir düşünce yapısına sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İslam dininin kavramlarını barındıran şiirlerinin sayısının oldukça fazla olması, bu konuda samimiyetini göstermektedir. Zira kişinin inancı neyse, söylemi de onu yansıtacağı kanaatindeyiz.

Şair Ebü'l-Atâhiye, birçok şiirinde Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden esinlenir. Onun dünya içerikli şiirleri Hadid sûresi yirminci ayet-i kerimesinin mealiyle özetlenebilir: "*Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardında da çerçöp haline gelmiştir. Ahirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.*"

Çalışmanın “bir dünya gerçeği olarak insanlar” başlıklı bölümünün bir sonucu olarak şunları zikretmek mümkündür. İnsan, yaratılışı icabı şahsi çıkarlarına meyillidir. Menfaat

göreceğini düşündüğü tarafa yönelmek, kendisine zarar vereceğine inandığı şeylerden kaçınmak aklın bir gereğidir. Bu itibarla insan, salih ameller işlemesi için Kur'ân'da cennet ile teşvik edilmiş, kötü amellerden de cehennem ile korkutulmuştur. Salih ameller insan için her ne kadar iyi ve faydalı olsa da beraberinde zahmeti getirdiği için nefis bu amellerden erinir. Diğer taraftan kötü ameller, dünya ve ahiret selameti açısından kötü sonuçlar doğurmuş olsa da imtihan gereği nefsin hoşuna giden nefsâni haz ve lezzetlerle süslenmiştir. Yine yaratılışı gereği sosyal olmak zorunda bulunan insan, yaşadığı toplumda kötü ahlak ve davranışlara sahip insanlara meyledebilir. Bu bakımdan toplum, insan için yarar da getirebilir zarar da. Divanındaki zühd ve Allah'a yönelik vurgusuyla bilinen Abbasi şairi Ebü'l-Atâhiye, insanları yahut toplumu Müslümanların hakikate yönelmelerinde bir engel olarak görmektedir. Onun gözünde insanlar, fitraten çıkarlarına meyilli oldukları için kendilerinden daha varlıklı, daha zengin kimselere dalkavukluk etmeye ve onlardan menfaat devşirmeye çalışırlar. Onlara şirin görünmeye meylederek riyakârlık yaparlar. Öyle ise bu tınyette olan insanoğlunun hemcinsine karşı duyduğu sevgiyi yıkmak gerekir. Diğer taraftan fitraten zayıf ve aciz olan insanlar, bir sıkıntıya duçar olduklarında yahut bir ihtiyaca sıkıştıklarında hemcinslerinden yarım isteyerek onlara el açmaya, onlardan medet ummaya meyillidirler. Hâlbuki asıl el açılması, dergâhında yalvarılması gereken insanlar değil, Allah'tır. İşte şair Ebü'l-Atâhiye, şiirlerinde genel anlamda insanları vefasız, aldaticı, yaptığı iyiliği başa kakıcı vb. kötü sıfatlarla niteleyerek yine insanları Allah'a yöneltmeye çalışır. Sadece Allah'tan iyilik bekleyin manasında insanları kötü tasvir eder. Sonuç olarak; şairin insan ve toplum hakkındaki genelleyci olumsuz ifadelerini zühd bağlamında değerlendirip genelleştirmemek, Müslüman toplumun mutlaka muhtaç olduğu uhuvvet, tesanüt ve itimadın zarar görmemesi açısından daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, A.** (2000) Emevilerin Abbasiler tarafından soykırıma uğratılması ve Ebu'l- Abbas'ın bu soykırımdaki rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, s. 266.
- Algül, H.** (1991) *İslam Tarihi*. Gonca yayınevi
- Aliev, S.** (1994) “derbend”. *DİA*, 9, s. 164.
- ‘Alyân, A.** (1991) *Ebu'l- 'Atâhiye Hayâtuhû ve a'râduhû 'ş-şî'riyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubil'-İlmiyye
- Arslan, A.** (2018) “Klasik'ten Modern'e Arap Edebiyatında Değişmeyen Tema: Fani Dünya Ebu'l-Atâhiye ve Ebu'l-Kâsım Eş-Şâbbî Karşılaştırması”. *SSS Journal* 4/13, 101-113.
- Arslantaş, N.** (2008) *İslam toplumunda Yahudiler: Abbasi ve Fatimî dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat*. İz yayıncılık
- Atalan, M.** (2005) Abbasî daveti sürecinde er- Rıza min âli Muhammed söylemi. *İslâmî Araştırmalar*, c.18, sy.2, s.186
- Apak, A.** (2021) *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. Ensar neşriyat
- Ayyıldız, E.** (2016) *Abbasî dönemine kadar 'uzrî gazel*. (Yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi
- Ayyıldız, E.** (1994) “EBÜ'L-ATAHİYE”. *DİA*, c. 10, s. 294.
- Barthold, W. - Köprülü, F** (1984) *İslam medeniyeti tarihi*. Alfa yayınları
- Baysa, H.** (2023) “Fıkhi Hükümün Tesisinde ve Yorumlanmasında Bağlam”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42, 245-270.
- Bozkurt, N.** (2002) “Abbasiler” (750-1258). *İSAM*, s. 169
- Bozkurt, N.** (2004) “Me'mun”. *DİA*, c. 29, s. 101- 104.
- Bozkurt, N.** (1997) “Hadi İlelhak”. *DİA*, c. 15, s. 16-17.
- Bozkurt, N.** (1997) “HÂRÛNÜRREŞİD”. *DİA*, c. 16, s. 258-261.
- Bozkurt, N.** (2003) “Mehdî Billah”. *DİA*, c. 28, s. 377-379.
- Buharî** (2011) *el- Camiu's- Sahih*. daru'l- hadis
- Burgu, A.** (2017) *Abbasilerde tercüme faaliyetleri*. (Yüksek lisans tezi) Selçuklu Üniversitesi

- Çiftçi, F.** (2006) “Ebu'l-’Atâhiye’nin Şiirlerinde Zühd Anlayışı”. *Nüşa* 23, 76-96
- Dayf, Ş.** *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî El-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel*. Daru'l-Me'arif
- Ebu'l-Atâhiye,** (1986) Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd. *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye* Beyrut: Dâru Beyrût
- Ed- Duri, A.** (1991) “Bağdat”. *DİA*, c. 4, s. 425- 426.
- El- Makdisi** (1994) *umerau 'ş-şi'ri'l- arabi*.
- Erdem, G.** (2013) İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi: Beytû'l-Hikme. *Dini araştırmalar dergisi*, c. 16, sy. 42, s. 61-63.
- Er, R.** (2002) Kumeyt el-ESEDİ. *DİA*, c.26, s. 551-552.
- Esen, E.** (1995) *Ebu'L-Atahiye Hayatı Ve Zühd İle İlgili Şiirlerinin Tesbiti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Et- Tirmizi** (2014) *Es- Sünen*. Daru't- te'sil
- Fayda, M.** (2013) “ZİMMÎ”. *DİA*, c. 44, s. 428-434.
- Faysal, Ş.** (1965) *Ebu'l-'Atâhiye: Eş'âruhû ve ahbâruhû*. Şam: Matbaatu Câmîati Dimeşk.
- Gül, H.** (2020) “Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsânî Boyut Açısından Kur'ân ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”. *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD)* 7, 61-80.
- Gündüz, Ş.** (2003) “MANİHEİZM”. *DİA*, 27/575-577.
- Harman, Ö.** “Hz. NUH”. *DİA*, c. 33, s. 224-227.
- Hasan, H.** (1996) *Tarihu'l-İslam es-Siyasiyye ve'd-Diniyye ve's-Sikafiyye ve'l-İctimaiyye*. daru'l-Ceyl
- Hudarî bey, M.** (2003) *Ed- Devletu'l- Abbasiyye*. Müessesetü'l- Muhtar
- Hureysat, M.** (1997) “Halid b. Yezid b. Muaviye”. *DİA*, c. 15, s. 292-293.
- Hüseyin, T.** vd. (1930) *El- Mucmel fî tarihi'l-Edebi'l-Arabi*. matbaatu'l-emiriyye
- İbn Ebü'd-Dünyâ.** (1998) Ebû Bekr Abdullah. *el-Uzletu ve'l-infirâd*. thk. Ebû Ubeyde. Riyad: Dâru'l-vatan
- İbn Manzûr** (1414) Ebü'l-Fazl Cemâluddîn. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir
- İbn Tiktaka** (1834) *El- Fahri*. Daru sadr
- İbnü'l-'Adîm,** Kemâluddîn. *Buğyetu't-taleb fî târîhî Haleb*, thk. Suheyl Zekâr. 12 Cilt.

Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İsmâîl, İ. (1975) *fi'l-Edebi'l-Abbâsî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye,

Karakuş, N. - Hacismailoğlu, M. (2023) “Kimya ilminin öncüsü olarak kabul edilen bir Emevi veliahtı: Halid b. Yezid”. *Diyanet ilmî dergi*, 59:1157-1178.

Katipoğlu, H. - Kutluer, İ. (1998) “Huneyn b. İshak”. *DİA*, c. 18, s. 377-380.

Kocabıyık, H. (2023) “Arap Dilinde Siyak (Bağlam): Dil Dışı Bağlam Örneği”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 32, 1181-1196.

Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/155

Mesûdî (1989) *Mürûcü'z- Zeheb*. mektebetu'l- Esed

Muhammed, N. (1993) *Tarihu'd-Develti'l- Abbasiyye*. daru'l- ma'rifeti'l- Cami'yye

Muhammed, S. *ez-Zuhd fi ş-şi'ri'l- Arabî*. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'yye, ts.

Mustafa, M. (1937) *El-edebu'l-arabi ve tarihuhu fi'l-Asri'l- Abbasi*. Matbaatu Mustafa el-babî el-Halebî ve evladuhu

Müslim (2010) *el- Camiu's-* sahih. Daru'l- kutubu'l- ilmiyye

Mevlânâ (2021) *Mesnevi*. ötügen yayınları

Nesaî (2017) *Es- Sünen*. Müessesetu'r- risale

Özköse, K. (Haziran 2002) “Zühd Ve Sûfîlerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, 175-194.

Parıldı, Metin. (2007) *Ebu'l-Atâhiye ve Şiiri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Rebih, A. (1944) *El- İkdu'l- Ferid*.

Savran, A. (2001) “KÂ'B b. ZÜHEYR”. *DİA*, c. 24, s. 7-8

Şahan, Ramazan. (2015) “İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: BİR Vücutun Organları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1, 113-140.

Şeyhu, L. (1927) *mecmuatun min ş-i'ri ebi'l-Atahiye*. El-matbaatu'l-Katulikiyye

Taşağıl, A. (2010) “Talas savaşı”. *DİA*, c. 39, s. 501.

Toktonaliev, Azat. (2019) “Abbâsî Devrinde Zühd Kavramı: Ebü'l-Atâhiye Örneği”.

İlahiyat Araştırmaları Dergisi 12, 111-126.

Uyar, G. (2013) “Zübeyde bint Ca’fer”. *DİA*, c. 44, s. 517-519.

Yargıcı, A. (2005) “I. Abbasi Döneminde Zühd Şairleri”. *Nüsha* 19, 57-68.

Ya’kubi (2002) *Kitabu’l-Buldan*. Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye

Yavuz, Y. (1997) “Halku’l-Kur’an”. *DİA*, c. 15, s. 371-375.

Yıldız, H. (1994) “Ebu’l- Abbas es- Seffah”. *DİA*, c. 10, s. 283-284.

Yıldız, H. (1995) “Emin”. *DİA*, c.11, s. 112-114.

Yiğit, İ. (2004) “Mevali”. *DİA*, c. 29, s.426.